

GUSTÁV HECKENAST

BANSKOBYSYTRICKÉ BANÍCKE POVSTANIE* (1525 — 1526)

Dejiny proletariátu v Uhorsku siahajú do dávnych storočí. Pramene našich stredovekých dejín nám zachovali pamiatku o mnohých hnutiach baníkov, remeselníkov a vinohradníckych robotníkov, ale spracovanie dejín týchto hnutí, ktoré sú „predchodcami“ socialistického robotníckeho hnutia, ostala nám buržoázna historiografia väčšinou dlžná. Historikov oslobodených ľudovodemokratických krajín čaká úloha osvetliť triedny boj baníkov, remeselníkov a nádenníkov, aby mohli začleniť dejiny týchto hnutí do celku spoločných dejín našich národov.

Banskobystrický štrajk a povstanie v rokoch 1525—1526, ktorý bol najväčším stredovekým hnutím pracujúceho ľudu pohronských miest, bol jednou z významných kapitol dejín robotníckeho hnutia v Uhorsku. Preto neprekvapuje, že klerikálni a reakční historici urobili všetko, aby bol význam hnutia zastretý a aby prvé ozbrojené povstanie robotníkov v Uhorsku bolo umlčané. Z tohto hľadiska je veľmi poučné v krátkosti preskúmať historiografiu banskobystrického hnutia.

Banskobystrické udalosti r. 1526 v poslednom desaťročí XVIII. stor. prvý raz spomína bývalý jezuita Štefan Katona. Podľa jeho názoru zabránila

---

Redakčná poznámka: Banskobystrické povstanie v rokoch 1525—1526 ako významná revolučná udalosť v dejinách slovenského ľudu je stredom záujmu i slovenskej historiografie. Pracovník Historického ústavu SAV P. Ratkoš vydá v blízkom čase súbornú zbierku prameňov a neskoršie i celkové spracovanie banskobystrického povstania 1525—1526. Štúdia maďarského historika G. Heckenesta uverejňuje sa hlavne preto, aby čitateľ mohol získať jasnejší obraz o povstaní skôr, ako vyjdú práce našich historikov. K štúdii G. Heckenesta máme niekoľko zásadných pripomienok. Autor nepostihuje správne národnostné zloženie našich banských miest a v povstaní nevidí sociálny zápas slovenskej národnosti voči nemeckému patriciátu a uhorským feudálom. Maďarská národnosť v povstaní baníkov nemohla zohrať nijakú úlohu, pretože vtedy v banských mestách netvorila nijakú početnejšiu skupinu. Autor nekriticky preberá i drobnejšie údaje staršej historiografie vo vzťahu k ohlasu Dózsovoho povstania v našich mestách a udalostiam po potlačení roľníckej vojny r. 1514 (Kachelmann a najmä Ernyei-Karsay).

lutherská reformácia a roľnícka vojna nemeckým kniežatám v tom, aby proti Turkom poskytli pomoc uhorskému kráľovi Ľudovítovi II. a zdá sa mu, že reformácia a s ňou ruka v ruke postupujúci „vzbúrenecký duch“ už i v Uhorsku sa rozšíril natoľko, že mladý kráľ musel súčasne bojovať „proti vnútorným i vonkajším nepriateľom“. Toto svoje tvrdenie opiera o listinný rozsudok palatína Stefana Werbőczyho, vydaný 13. apríla 1526 v Banskej Bystrici.¹

Ján Kristián Engel zaradil Werbőczyho banskobystrický hrdelný súd do politických dejín doby a poukazuje na to, že Werbőczyho poslanie potlačiť banícke povstanie bolo vlastne úskokom dvora, aby sa čo najnerušenejšie pripravil pád palatína.²

Ignác Aurel Fessler nesprávne pokladá banskobystrické hnutie za následok protiluteránskeho zákona, vyneseného na hatvanskom sneme r. 1525; zásluhu o utíšenie povstania pripisoval Werbőczyho rečníckym schopnostiam a aby nenarušil idylu, mlčí o popravách vykonaných na palatínov rozkaz.³

Práce Ladislava Szalaya a Michala Horvátha neprinášajú v porovnaní ku Katonovi a Englovi nič nového.⁴

V druhej polovici XIX. stor. výskumy Jána Kachelmanna, Gustáva Wenzela, Antona Pécha a Viliama Fraknóiho odhaľujú nové doklady z dejín tohto hnutia.⁵ Z nich najvýznamnejšia bola práca Fraknóiho, ktorý r. 1884 určil v etapovitom priebehu banskobystrického hnutia r. 1526 dve periódy, a poukázal aj na banskoštiavnické krídlo organizovania baníkov, avšak vo svojich neskorších prácach už zamĺčal tento materiál, ktorý sám objavil.

Banskobystrickému štrajku a dejinám povstania dostalo sa miesta aj v protestantských cirkevnohistorických prácach, a to pre náboženské motívy hnutia. Avšak práce z cirkevných dejín neodhaľujú nový dôkazový materiál.

Všetci autori doteraz spomenutých prác sa stavajú viac-menej nepriateľsky voči baníckemu hnutiu; popritom však možno medzi nimi jasne odlíšiť jedno stanovisko katolícke a jedno protestantské.

¹ Stephanus Katona, *Historia critica regum Hungariae*... XIX., Budae 1793, 579—588.

² Joh. Chr. Engel, *Geschichte des ungarischen Reichs*, III., Wien 1813, 2. časť, 272.

³ I. A. Fessler, *Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen*, VI., Leipzig 1823, 246.

⁴ Szalay László, *Magyarország története* III., 2. vyd., Pest 1863, 608—609; Horváth Mihály, *Magyarország történelme*, III., Pest 1871, 370.

⁵ Johann Kachelmann, *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung* III., Schemnitz 1867, 151—153. Wenzel Gusztáv, *Magyarország bányászatanak kritikai története*, Budapest 1880, 169—170.; *A Fuggerek jelentősége Magyarországon történetében*. Ért. a tört. tud. köréből, X. é. 4. Budapest 1882, 26—33 a 44; *Okmánytár a Fuggerek Magyarországi nagykereskedése és részvállalatának történetéhez*, Történelmi Tár 1882, 622—669 1883, 61—97. Péch Antal, *Alsó Magyarország bányaművelésének története*, I., Budapest 1884, 113—121. Fraknói Vilmos, *Werbőczy István a mohácsi vész előtt*. Századok, 1876, 622—623; *Magyarországa mohácsi vész előtt*: Budapest 1884, 202—205; *A Hunyadiak és a Jagellók kora* (1440—1526), A Magyar Nemzet Története, IV, Budapest 1899, 226—227.

Predstavitelia katolíckeho stanoviska vyzdvihujú náboženské vzťahy hnutia, aby aj týmto dokázali revolučný charakter reformácie, rozvracajúci spoločenský poriadok. Napr. prepošt-kanonik Fejér György podľa Katonu cituje Werbőczyho rozsudok v úryvkoch a poznamenáva: „Hľa, horké plody luteránskeho rozkolníctva!“⁶ V podstate zastáva aj Fraknoi ten istý názor. Protestantští autori naproti tomu robia všetko, aby oddelili hospodárske a náboženské prvky hnutia a snažia sa striasť z reformácie obžalobu o revolučnom rozkolníctve. Podľa nich súvislosť medzi baníckym hnutím a reformáciou vytvorila len Werbőczyho protiluteránska nenávisť.⁷

Pozoruhodným pokusom historického hodnotenia banického povstania ako revolučného hnutia je slovenská štúdia Alžbety Göllnerovej. Göllnerová odvodzuje povstanie z hospodárskej nespokojnosti robotníckych mas a z „luteránskej reformácie, hlásajúcej čisté evanjelium rovnoprávnosti“, resp. zo vzájomného pôsobenia týchto dvoch činiteľov; nepodáva však uspokojivý dôkaz svojho predpokladu; aj hospodárske a sociálne súvislosti hnutia spracúva povrchno a vo výklade svojich prameňov sa neraz dopúšťa záražajúcich chýb. Napr., nestarajúc sa vôbec o datovanie listín, aj udalosti z augusta 1526 a z augusta 1527 kladie do marca a apríla 1526, teda poldruha roka banického hnutia skraca na poldruha mesiaca a tým hatí poznanie skutočného rozsahu a významu hnutia.⁸

Reprezentačné diela maďarského protirevolučného dejepisectva *Magyar Történet* od H ó m a n a — S z e k f ű h o a *Magyar Művelődéstörténet* znamenajú najnižší bod i tak chudobnej historiografie banskobystrického štrajku a povstania. Tieto diela, stojace skutočne na „úrovni“ svojej doby, t. j. kontrarevolučnej epochy, jednoducho zamlčujú skutočnosť banického hnutia v rokoch 1525—1526 a toto mlčanie výrečne dokazuje strach kontrarevolúcie pred silami robotníckej triedy, hrôzu fašizmu, čo i len pred spomienkou na ozbrojené povstanie banského robotníctva, ktoré sa odohralo pred viac ako 400 rokmi.⁹

Len dejepisci proletariátu, ktorý sa chopil moci a odstránil každé vykorisťovanie, nastoľujú v správnom svetle odhodlaný boj predkov našich baníkov bojujúcich za budovanie socializmu, boj pracujúceho ľudu pohron-

⁶ Georgius Fejér, *Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae... codicillus diplomaticus*. Budae 1847, 44.

⁷ Werbőczy „... sa usiloval úkazy hospodárskej nespokojnosti dať do spojitosti s luterským učením, vtedy už veľmi rozšíreným tak, ako to urobili aj nepriatelia reformácie s nemeckou roľníckou revolúciou r. 1525. Révész Imre, *Magyar Református Egyháztörténet*, I., Debrecen 1938, 53. V podstate také isté stanovisko zaujíma slobodomyselný teológ Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Budapest, rok neznámy, 61—62 a aj ortodoxný luterán Sóllyom Jenő, *Luther és Magyarországon*, Budapest 1933, 58—59.

⁸ Alžbeta Göllnerová, *Počátky reformace v Banské Bystrici*, Bratislava (časopis!) 1930, 580—612.

⁹ H ó m a n — S z e k f ű, *Magyar történet*; tu sa nachádza o banskobystrickom povstaní len toľko: Werbőczy „energicky potlačil banické povstanie v Banskej Bystrici“ (II., 607) a „r. 1527 kráľ Ján dal ľubietovského farára Filipa Nicolaia spolu s učiteľom Gregorim popraviť, pravdepodobne skôr pre účasť na baníckom povstaní, ako pre ich novú vieru.“ (III., 247.) *Magyar Művelődéstörténet* naproti tomu sa ani jedným slovom nezmieňuje o povstaní.

ských banských miest, vedený proti jeho vykorisťovateľom. Erik Molnár¹⁰ v dôkladnom vedeckom rozbere otázky stredovekého banského kapitalizmu sa zaoberá bojom baníkov proti banským kapitalistom, resp. proti štátu ako zamestnávateľovi a osobitne vyzdvihuje udalosti rokov 1525—1526 ako vyvrcholenie tohto hnutia. Peter Ratkoš zas nadhadzuje otázku plebejskej reformácie v banskobystrickom baníckom hnutí.¹¹

Autor tejto štúdie si vytýčil za úlohu — pokiaľ mu to dovolili pramene, ktoré mal k dispozícii — odhaliť pohnútky a priebeh prvého ozbrojeného robotníckeho povstania v Uhorsku a obnovením pamäti slávneho zápasu, ktorý banskobystrickí baníci vybojovali pred viac ako 400 rokmi, posilniť revolučné sebavedomie oprávnených dedičov tohto odkazu — maďarských a slovenských baníkov, maďarskej a slovenskej robotníckej triedy, celého maďarského, českého a slovenského ľudu.

Javiskom baníckeho hnutia r. 1525—1526 bol pohronský banícky kraj, v staršom odbornom písomníctve nazývaný oproti spišsko-gemerskému „hornouhorskému“ ako „dolnouhorský“,¹² ktorý bol v stredoveku uhorským strediskom ťažby medi a striebra. Produkcia v baniach a k nim bezprostredne pripojených priemyslových odvetviach zakladala sa na námezdnjej práci. Banskí ťažiarci dostávali sa v stále vzrastajúcej miere do ťažkostí zapríčinených nedostatkom kapitálu, ktorý v druhej polovici XV. stor. viedol jednak k úpadku banského dolovania, jednak k pretváraniu obchodného a úžernického kapitálu, vnikajúceho do banskej výroby, na výrobný veľkokapitál.¹³

V Kremnici koncom XV. stor. baníctvo upadlo, predovšetkým preto, že tamojšie zlaté bane sa vyčerpali. Úpadok baníctva sa výrazne odzrkadľuje v tom, že z 29 rudných stúp z r. 1469 o 30 rokov pracovalo už len 16. V porovnaní k pomerom v susedných mestách banský priemysel ustúpil do pozadia pred veľkým významom mincovne a zdá sa, že medzi plebejskými obyvateľmi mesta, robotníci mincovne nadobudli väčšiu váhu ako baníci.¹⁴ V Banskej Štiavnici a na jej okolí boli ešte v prvej štvrtine XVI. stor. početné malé banské podniky v rukách ťažiarov,¹⁵ kým v Banskej Bystrici, bohatej na meď, už v polovici XVI. stor. sa ukazovali vážne znaky koncentrovania podnikov. Banskí ťažiarci zápasiaci s technickými ťažkosťami banského dolovania, najmä s problémom odstraňovania banskej vody, čím ďalej tým viac sa dostávali pod vládu kapitálu obchodujúceho s banskými produktami. Tak vnikla do banskobystrického banského priemyslu význačná postava banského kapitalizmu v Uhorsku z konca XV. a začiatku XVI. stor.,

¹⁰ Molnár Erik, *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*, Budapest 1949, 181.

¹¹ Peter Ratkoš, *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava 1951, 41.

¹² Sedem hornouhorských banských miest: Banská Štiavnica (Selmecbánya), Pukanec (Bakabánya), Banská Belá (Bélabánya), Kremnica (Körmöcbánya), Nová Baňa (Ujbánya), Banská Bystrica (Besztercebánya), Lubietová (Libetbánya).

¹³ Molnár Erik, c. d., 170 a 172—176; Paulinyi Oszkár, *A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége*, Károly-Emlékkönyv 1933, 402—439.

¹⁴ Wenzel Gusztáv, *Magyarország bányászatának kritikai története*, 50—51 str.; Péch Antal, c. d., I, 115.

¹⁵ Wenzel Gusztáv, c. d., 38—39.

znamenity technický odborník a podnikateľ Ján Thurzo. Za odstránenie banskej vody zo štôlní dostával počnúc r. 1475 jednu šestinu vyťaženej rudy a okrem toho za každý čerpací prístroj týždenne jeden dukát. Poskytoval peňažité pôžičky ťažiarom a keď ich títo nemohli zaplatiť, vystupoval ako vykupovač. Výrečným príkladom tohto postupu je zmluva Jána Thurzu, uzavretá r. 1493 s kolmanovským banským podnikom: Majitelia kolmanovských banských podnikov v tejto zmluve previedli vlastnícke právo svojho podniku na Thurzu, kým obhospodarovanie baní vo forme podniku pracujúceho na vlastné riziko ponechávajú pre seba; celú ťažbu medzi sú povinní v stanovenej akosti a cene predávať Thurzovi, naproti tomu Thurzo sľubuje, že im na želanie dá hockedy k dispozícii preddavkový úver do výšky 1000 forintov. R. 1494 Ján Thurzo už sústredil vo svojich rukách väčšinu bystrických medených baní. Banskobystrickí ťažiar sa dostali do závislého pomeru, ale boli vytlačení z územia a mesta. Keď sa potom Thurzo r. 1495 spojil s obrovskou augsburskou obchodnou a banskou firmou — s Fuggerovcami, takto utvorený podnik, ktorý bol najmohutnejším a najkoncentrovanejším ťažiarstvom, rozširoval sa ďalej a i v susedných banských mestách, predovšetkým v Banskej Štiavnici a Lubietovej, kupoval, resp. najímal banské podniky. Pôsobenie Thurzo-Fuggerovho podniku, ktorý investoval veľké množstvo kapitálu, povznieslo ťažbu medi, zvýšilo produkciu medi a z nej oddeľovaného striebra a v baniach, ako aj v spracujúcich dielnach pripojených k baniam zamestnával veľký počet námezdných robotníkov, najmä v centre podniku — v Banskej Bystrici.¹⁶

Thurzo-Fuggerova spoločnosť utvorená r. 1495 zaoberala sa predovšetkým ťažbou medi, avšak pretože banskobystrická medená ruda obsahovala veľa striebra, spoločnosť bola zainteresovaná aj na ťažbe striebra. Okrem tohto dlhší čas mala v prenájme aj kremnickú mincovňu. V rokoch 1495 až 1525 sa v baniach tejto spoločnosti vyťažilo priemerne 18.000 q medenej rudy ročne, z čoho čistením dostali ročne 13.700 q medi a 2.200 kg striebra. Aj keď vezmeme do úvahy túto vysokú produkciu, dôchodok spoločnosti dával prekvapivo veľkú sumu: podľa výpočtov Maxa Jansena za 30 rokov 1½ miliónov forintov. V tejto sume nie je zahrnutý zisk zo speňaženia striebra oddeleného z medenej rudy, takže čistý príjem fuggerovského podniku bol podstatne vyšší, ako udáva Jansen.¹⁷

Za tieto vysoké čisté zisky Fuggerovci neposkytli nijaké protislužby. Med' a striebro vyťažené vo svojich baniach speňažili v zahraničí, ba vo veľkej miere ho spracovali v zahraničí, takže banské poklady uhorskej krajiny nezveľaďovali hospodársky život v Uhorsku, ale v južnom Nemecku. Najdôležitejší prameň domácej akumulácie kapitálu v Uhorsku bola oď konca XVI. stor. — podľa konštatovania Erika Molnára — nadhodnota vyťažená baníkmi.¹⁸ Podstatná čiastka tejto nadhodnoty podporila prostredníctvom fuggerovského podniku akumuláciu kapitálu v južnom Nemecku.

¹⁶ Molnár Erik, c. d., 175—178.; Paulinyi Oszkár, c. d., 432—433.

¹⁷ Molnár Erik, c. d. 177; Max Jansen, *Jakob Fugger der Reiche*, Leipzig 1910, 152—156.; Jakob Strieder, *Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen*, München—Leipzig 1925, 11—12.

¹⁸ Molnár Erik, c. d., 182.

Finačné prostriedky stojace spoločnosti k dispozícii zaistovali jej závažný politický vplyv v správe krajiny. Tak v dvadsiatych rokoch XVI. stor. palatín Imrich Perényi a kancelári Juraj Szatmári a Ladislav Szalkai, ktorí boli súčasne ostrihomskými arcibiskupmi, boli podplatenými ľuďmi Fuggerovcov. Popri nich mala spoločnosť bezprostredného predstaviteľa krajinskej správy v osobe pokladníka Alexa Thurzu. Svoju účasť na moci využila Thurzo-Fuggerova spoločnosť na ďalšie zvyšovanie svojho dôchodku a hospodárskej prevahy: na základe kráľovského povolenia neplatila banskú daň, vymykala sa spod zákonnej povinnosti odvádzať striebro a prostredníctvom Alexa Thurzu zúčastnila sa na rozličných inflačných manévroch vlády.¹⁹

Všetky tieto javy ukazujú, že juhonemecký obchodný kapitál vnikol využitím svojej holej hospodárskej prevahy do uhorského hospodárskeho života a podmanil si v ňom značnú oblasť. Fuggerovci, bankári nemeckej cisárskej a pápežskej moci, využili svoju moc nad zaostalým Uhorskom v prospech Ríma a Habsburgovcov a s vlastnými hospodárskymi prostriedkami pripravovali podmanenie Uhorska Habsburgovcami.²⁰

V Uhorsku hospodárskou a mocenskou základňou Thurzo-Fuggerovej spoločnosti — ubytovateľa habsburských podmaniteľov — bol pohronský banský kraj.

Od druhej polovice XV. stor. banské mestá boli stálym snubným darom kráľovien. R. 1502 Thurzovci úverovali Vladislavovi II. 200.000 forintov na uspokojenie prianí kráľovnej Beatrice, za čo dostali do zálohy na 20 rokov zvolenský hrad a 7 pohronských banských miest. R. 1522 stali sa tieto mestá majetkom kráľovnej Márie. Tento prevod však nešiel bez treníc — došlo k menším zrážkam medzi kráľovnou Máriou Habsburskou a Thurzo-Fuggerovou spoločnosťou, inakšie vždy dôsledne slúžiacou záujmom Habsburgov. R. 1525 kráľovná Mária chcela údajne využiť akciu kráľovského dvora proti spoločnosti na to, aby uchvátila tri hrady Alexa Thurzu.²¹ Toto je však len „domáce hašterenie“ vnútri habsburskej strany, podobne ako sa to prihodilo i vnútri samotnej Thurzo-Fuggerovej spoločnosti tiež v čase akcie z r. 1525, keď sa Jakob Fugger starostlivo izoloval od zatknutého spoločníka a príbuzného Alexa Thurzu a neprebral hmotnú zodpovednosť za jeho činy.²²

Omnoho hlbší ako zrážky medzi kráľovnou a Thurzo-Fuggerovou spoločnosťou, ba nepreklenuteľný je rozpor medzi banskými mestami a feudálnymi zemepánmi. Meštania banských miest viedli po desaťročia boj na obranu svojich lesných majetkov, resp. práva rúbania lesov, a na obranu meštianskych privilégií proti stoličnej šľachte, predovšetkým proti

¹⁹ Tamže, 177—178.

²⁰ Jakob Strieder, *Jakob Fugger der Reiche*, Leipzig (1926), 133—135.

²¹ Johann Kachelmann, c. d., III, 124.; Hatvani Mihály, *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*, I, Pest 1857, 23.; Ernyei—Karsay, *Bilder aus der Geschichte der Niederrungarischen Bergstädte*, Budapest 1938, 807.; Artner Edgár, *Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vést megelőző években (1521—1526)*, Mohácsi Em-lékkönyv, 1926, 117.

²² Tört. Tár. 1883, 93.

Dóczyovcom z Veľkej Lúče a počas dlhého pravotenia sa často viedli aj formálne boje. Proti útokom feudálnych pánov obránili seba i svoje práva, avšak pri ozbrojených zrážkach utrpeli veľa škôd. Aby feudálni páni zasadili mestám citelné rany, s obľubou poškodzovali bane a obyvateľov mesta a baníkov, ktorí sa im dostali do rúk, uvrhovali do väzenia. Tento zápas sa občas natoľko vyostřil, že napr. keď 10. apríla 1500 vyhorela Banská Bystrica, z podpaľačstva všeobecne upodozrievali Dóczyovcov.²³

Proti Dóczyovcom a stoličnej šľachte podporovali Fuggerovi ľudia mešťanov banských miest.²⁴ To však vôbec neznamenalo, že by súlad medzi záujmami jednotlivých banských miest a záujmami Thurzo-Fuggerovcov bol úplný. Naopak, od utvorenia podniku boli skoro neustále trenice a zrážky, najmä s mestom Banská Bystrica. Príčinou týchto zrážok bolo, že Thurzo-Fuggerova spoločnosť vytlačila bystrických ťažiarov z ich baní, ležiacich na obvode mesta a nadto už aj jej holá prítomnosť spôsobovala ťažiarom vážne materiálne škody. Predovšetkým hatila mešťanov v používaní lesov, obchádzala mestských remeselníkov pri obstarávaní náradia potrebného v baniach, baníkov podrobila svojej súdnej vrchnosti, prekázala, aby poddaní banskobystrickej ernusztovskej šľachtickej kúrie, ktorú mala v prenájme, plnili poddanské povinnosti voči mestu, odoprela platiť daň, ktorú jej mesto vyrubilo za robotníkov, — a čo sa mesta dotýkalo najbolestnejšie — ignorujúc privilégia mesta, zabezpečila si výnosný monopol v zásobovaní baníkov potravinami (mäsom, chlebom a pivom).²⁵

Rozbroje a trenice boli medzi mestami a úradníkmi kráľovskej banskej a mincovskej komory²⁶ a žiarlili na seba i jednotlivé mestá medzi sebou.²⁷ Rozhorčené nepriateľstvo bolo medzi Banskou Štiavnicou a k nej patriacou Hodrušou, pretože táto sa chcela od Banskej Štiavnice odtrhnúť. Do tohto nepriateľstva sa zamiešali i mešťania susedných miest.²⁸ Pravdaže, aj medzi občanmi vnútri mesta boli ostré triedne protiklady. Proti mestskému magistrátu sa skoro vždy stavala čiastka mešťanov²⁹ a často ešte i jednotlivé banské podniky boli medzi sebou na vojnovej nohe.³⁰

Kráľovskí úradníci a feudálni zemepáni, veľkoobchodnícki banskí podnikatelia a patricijskí ťažiar, mestskí funkcionári a mešťania, ktorí z funkcií práve vypadli — rozličné sily rozkladajúceho sa feudalizmu a banského kapitalizmu sa zhodovali v jednej otázke, vo vykorisťovaní baníkov. Jednotne vystúpili proti jedinej spoločenskej vrstve — proti baníkom, jediný

²³ Wenzel Gusztáv, *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucei Dóczyakkal*, 1494—1548. Ért. a tört. tud. köréből, VI, č. 6. Budapest 1876, passim, najmä 36., 43., 61., 63. a 83.

²⁴ Wenzel Gusztáv, *A Fuggerek jelentősége...* 40—41.

²⁵ Max Jansen, c. d., 166.; Wenzel Gusztáv, *A Fuggerek jelentősége...* 40—44.; Tört. Tár 1882. 65—669., 1883. 74—78. V sporných otázkach medzi Thurzovcami a Banskou Bystricou Ludovít II. viac ráz vyniesol úplne protichodné rozhodnutia, vo všeobecnosti však uplatňovali Thurzovci svoje záujmy.

²⁶ Péch Antal, c. d., I, 104., 114—115.

²⁷ Tamže, 85.

²⁸ Johann Kachelmann, c. d., III., 119—121.; Krajinský archív, archív mesta Banskej Štiavnice II., 701.

²⁹ Péch Antal, c. d., I, 114.

³⁰ Tamže, 94 a 123.

raz a v jedinom prípade odložili hneď tie najostrejšie rozpory, a to v prípade baníckeho povstania.

Baníci v pohronských banských mestách „boli všetci po nemecky a slovensky hovoriaci“, ³¹ teda veľmi pravdepodobne to boli Nemci a Slováci, príp. sčiasťky Moravania. Z hľadiska spoločenského postavenia sú to prevažnou väčšinou slobodní námezdní robotníci, ³² len menšina z nich je v pomere poddanskom, ale aj títo pracujú v baniach ako námezdné pracujúci a nie ako poddaní majiteľov baní. Podľa toho v záležitostiach týkajúcich sa ich zamestnania v bani nepodliehali svojmu zemepánovi, ale pod právnu vrchnosť banského súdu. ³³

V pohronskom baníckom kraji, ale aj v ostatných banských krajoch krajiny zakladalo sa na námezdnjej práci nielen samotné baníctvo v užšom zmysle slova, ale aj výroba remeselných odvetví, viažúcich sa bezprostredne k baniam. Z toho vznikol spoločný záujem medzi baníkmi, pražiarmi a ostatnými hutníkmi, uhliarmi a medzi robotníkmi banských mlynov. V podstate totožná povaha vykorisťovania a čiastočná totožnosť vykorisťovateľov vytvorila základ spolupráce medzi námezdnými robotníkmi zamestnanými v rozličných výrobných odvetviach v tom istom meste, ba aj medzi robotníctvom jednotlivých banských miest.

O pracovných pomeroch a mzdách baníkov, tavičov a robotníkov banských mlynov (stúp) informuje úradné nariadenie vydané 1515 v Banskej Štiavnici. ³⁴ Týždeň pozostával z 5 pracovných dní, denný pracovný čas bol v baniach 8, inakšie 12 hodín. Okrem prvotriednych haviarov a hutníkov, ktorí pracovali v úkole, platili robotníkov vo všeobecnosti podľa pracovného času. Mzda za prácu sa riadila podľa toho, akú úlohu zastávala práca v ťažbe a podľa kvality vykonanej práce. Spôsob výplaty miezd bol takýto: robotníci dostali každý týždeň najväčšiu čiastku týždennej mzdy vo forme stravného, konečné vyúčtovanie bolo každých 7 týždňov. Vtedy dostali robotníci tú sumu, ktorá im prichodila okrem stravného. Hlavní úradníci a šafári, stojaci na čele väčších baní a hutí, mali týždenný plat 1 frt. 25 denárov — teda štvornásobok miezd najnižších kategórií. Banskí dozorcovia, šafári v stupách dostávali týždenne priemerne 1 frt., haviari zaradení do troch kategórií 70—65—60 denárov. Tri kategórie triedičov rudy, medzi ktorými pracovalo veľa žien, dostávali už len 60—50—33 denárov týždenne. Stupárski robotníci pracovali za 65—60—50 denárov týždennej mzdy. Popri ženskej práci, vo veľkej miere rozšírenej v baníctve a vo výrobných

³¹ Hlásenie pápežského legáta baróna Antona Burgia, „... hano tutti la lingua tedesca et sclavona...“ *Magyarországai pápai követek jelentései 1524—1526*, Budapest 1884. Vatikáni Magyar Okirattár (V ďalšom: Mon. Vat.) II. rad, I, 334. — Toto konštatovanie podopieraajú vo všetkom osobné mená vyskytujúce sa v archívnom materiáli, ktorý som prezrel.

³² „... Laboratores illos esse homines liberos...“ — hovoria o nich Thurzovci. *Tört. Tár* 1882, 664.

³³ *Jurkovich Emil, Besztercebánya sz. kir. város monográfiája*. Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1930, 356.

³⁴ Originál: Orsz. levéltár (Krajinský archív v Budapešti), archív m. B. Štiavnice III., 34.; vydal Péch Antal, c. d., I., 402—405., výklad tamže, 96—98.

odvetviach s ním súvisiacich, sú v prameňoch aj stopy používania detskej práce.³⁵

Pri ohodnocovaní kúpnej sily banických miezd nám môže byť vodidlom výpoved' banských robotníkov r. 1535 pred kráľovskými komisármi, ktorí prišli prehliadnúť bane, podľa ktorej „baník nevyžije, ak nedostane za 11 (štvorhodinových) smien — teda za približne týždennú prácu — 100 denárov.“³⁶ Podľa mzdových nariadení z r. 1515 dosiahli túto výšku len platy pražiarov, šafárov a dozorcov. Takto keď predpokladáme za týchto 20 rokov 1½ násobný až dvojnásobný vzrast výdavkov na životné potreby,³⁷ musíme vyvodit' dôsledok, že najväčšej čiastke baníkov celotýždenná úmorná práca sotva mohla zabezpečiť núdzne živobytie.

Na zistenie počtu baníkov a počtu ich zamestnávajúcich podnikov nám stoja k dispozícii len kusé zprávy. Počet štiavnických baníkov, hutníkov a stupárov r. 1509 je 235, r. 1520 je 434, r. 1522 je 918, podľa tzv. daňových záznamov polovičných miezd platených mestu, počet zamestnávajúcich banských podnikov r. 1519 je 19, r. 1520 je 35, r. 1522 je 43, počet hutí 1, 4, resp. 5, počet stúp 2, 5, resp. 5.³⁸ Jednotlivé podniky zamestnávali 9—10—15 robotníkov, v najväčších spomedzi banskoštiavnických podnikov stav robotníkov r. 1520 bol 62—37, resp. 33. Počet hutných robotníkov a stupárov bol 14—15% z celového stavu robotníkov.³⁹ O Banskej Bystrici nemáme ani toľko údajov. Priemerný stav robotníkov v Thurzo-Fuggerovom mediarskom podniku odhaduje Erik Molnár na 250—300,⁴⁰ súčasná zpráva o júnovom štrajku r. 1525 udáva počet štrajkujúcich baníkov približne na 500.⁴¹ Pápežský legát Burgio odhaduje počet účastníkov na marcovom povstaní r. 1526 na 4000.⁴² Toto môže byť smerodajné pri zisťovaní počtu robotníkov v celom pohronskom banskom kraji.

³⁵ „... müssen auch den Kleinarbettern ond Jüngen zwifachen lon geben...“ OL-Arch. m. B. Štiavnice, II., 542. — V Nemecku bolo v tom čase používanie detskej práce v baníctve všeobecné. Porovnaj Jakob Strieder, *Studien*... 42.

³⁶ Péch Antal, c. d., I., 164.

³⁷ Stúpanie rozličných výdavkov banskej prevádzky približne takéhoto rozsahu robí taký predpoklad pravdepodobným. „... predtým sa dalo kúpiť 10—14 štvrtiek (vierti) ovsa za 1 zlatku, teraz len 4—6 ... . Predtým bola cena koňa 7—9 zlatých, teraz 12—16 zlatých... Cent loja bol predtým za 2¼—2½ zlatých, teraz ho treba zďaleka dovážať a stojí 4 zlatých; jedna volská koža bola predtým za 33—45 denárov, teraz za 75—120 denárov; cent železa bol za 95 denárov, teraz 116—120 denárov; povozníkom idúcim do Tešína platili predtým za 4 centy 1 zlatku, teraz za 3 centy treba platiť 1 zlatku“ — cituje Péch z hlásenia z r. 1535, c. d., 159.

³⁸ OL-Arch. m. B. Štiavnice III. 100., 75 a 98. — V literatúre prijatý počet robotníkov: na r. 1509 191, na r. 1519 424, 603 na r. 1522, vznikol tak, že Kachelmann v c. d., III., 135, 146 a 148 skráteno uvádzal tieto záznamy o polovičných mzdách, Péch, c. d. 95., 103—104, a 109. odvolávajúc sa na Kachelmanna uvedené opakoval ako úplný záznam. — Počet štiavnických banských podnikov, ktorý udáva Wenzel v *Magyarország bányászatanak kritikai története* na str. 38. počtom 426 sa zdá povedľa vyššie uvedených údajov úplne nepravdepodobným.

³⁹ Molnár Erik, c. d., 180. Percentuálny výpočet na základe údajov uvedených v Péchovom c. d. I., 95 a 103—104.

⁴⁰ Molnár Erik, c. d., 180.

⁴¹ „... in der Zal vngeferlich fünffhundert...“ hovorí sa v záručnom liste bankobystrickej rady. Tört. Tár, 1883, 83.

⁴² Mon. Vat. II. rad, I., 334.

O spôsobe života robotníkov vieme toho ešte menej. V Banskej Bystrici — a so všetkou pravedopodobnosťou aj inde — mali trvalé bydlisko v meste a odtiaľto chodili do práce von do susedných baní.⁴³ Žili vlastne pod tlakom zvláštneho „dvojitého vykorisťovania“: vykorisťovali ich ako námezdných robotníkov banskí kapitalisti — Thurzo-Fuggerova spoločnosť, resp. patricijskí ťažiarí a súčasne ich vykorisťovalo mesto na základe svojho privilégia, ako obyvateľov, ktorí nemajú mestské právo. Dvojaký vykorisťovateľ sa zlúčil v osobe ťažiarov — členov mestského magistrátu; toto vysvetľuje prudkú nenávisť povstaleckých baníkov voči členom mestskej rady.⁴⁴ Veď mestské privilégia, na ktorých udržaní v právoplatnosti členovia rady bedlivo dozerali, zakazovali, aby hocikto sekal mäso alebo čapoval pivo na pracovisku baníkov, alebo aby bývali remeselníci v banskej osade, lebo potom by baníci nezaplatili vysoké ceny na mestskom trhu.⁴⁵ Preto bol triedny boj robotníkov proti mestskej vrchnosti uplatňujúcej svoje feudálne privilégium ostrejší ako proti Thurzo-Fuggerovej spoločnosti.

O hnutiach baníkov pred rokmi 1525—1526 vieme ešte veľmi málo. Najstarší doklad o organizovaní banskobystrických robotníkov pochádza z doby okolo r. 1400.⁴⁶ Koncom XV. stor. sa utvorila — *Spoločnosť Najsvätejšieho Tela Kristovho* (Sodalitas Sacratissimi Corporis Christi).^{*} Túto spoločnosť založili ťažiarí ešte pred r. 1460, prijali však medzi seba aj svojich robotníkov. Sídлом spolku bola kaplnka *Najsvätejšieho Tela Kristovho* v zámockom kostole, jeho členovia obetovali pôvodne pri svätej omši čiastku týždennej ťažby rudy na ciele spolku, ktoré, ako sa zdá, boli vtedy ešte výlučne náboženské. (Tento dar nazývali *Liebfrauererz*, alebo *Marienerz*.) Po založení Thurzo-Fuggerových mediarskych podnikov r. 1496 premenila sa náboženská spoločnosť na podporný orgán baníkov.⁴⁷ Od toho času na návrh podniku, ktorý si robil nárok na celé množstvo vyťaženej medi, doteraz darovanú rudu nahradili 2 denármi od každého forintu mzdy a takto nazbieraný obnos použili na svetské ciele, predovšetkým na podporu chorých a starých robotníkov. Na spravovanie majetku spoločnosti tzv. bratskej pokladnice robili si nároky popri baníkoch aj mestská rada a úradníci Fuggerovcov. Keď tento svoj nárok presadili, zapríčinili tým robotníctvu vážne škody: mestská rada sa snažila za každú cenu obnoviť zvyk darovania „*liebfrauererzu*“, totiž zatlačiť do pozadia sociálnu tendenciu v prospech náboženských cieľov a fuggerovskí úradníci ako správcovia bratskej pokladnice spreneverili spolkové peniaze. Nakoniec so súhlasom Thurzo-Fuggerovej spoločnosti bratskú pokladnicu si opatrovali baníci sami a až do pádu povstania nepripustili vmiešavanie mesta.⁴⁸

⁴³ Jurkovich, c. d., 248.

⁴⁴ „... Dominos Consules interficere velle, Precipue vero Martinum Schaffer, Georgium Pruster et Dominum Thobiam et Notarium Novisoliensem et Semniciensem cum forcipibus velle dilacerare.“ Jurkovich, cit. d., 423.

⁴⁵ Tört. Tár, 1883, 76.; Jurkovich c. d., 439.

⁴⁶ Molnár Erik, c. d., 181.

^{*} Tento Spolok sa volal Fraternitas (Bruderschaft — Bratstvo) — pozn, red.

⁴⁷ Jurkovich Emil, c. d., 114.

⁴⁸ Tamže, 151. a 418.

R. 1514, v roku roľníckej vojny v Uhorsku, štrajkovali baníci, lebo susední feudálni zemepáni Dóczyovci im uväznili viacerých breznianskych druhov.⁴⁹ Vtedy Vladislav II. vydal rozkaz pustiť uväznených baníkov na slobodu, aby v banských mestách nevypuklo povstanie a aby sa vzbúrení baníci nepripojili k Dózsovým oddielom.⁵⁰ Vládnúcej feudálnej triede sa vtedy podarilo zabrániť vypuknutiu povstania baníkov a tak sa roľníckej vojne nedostalo vážnej podpory zo strany plebejského obyvateľstva banských miest. Sú však doklady, ktoré svedčia o tom, že baníci v tom čase vo veľkom počte opúšťali banské mestá⁵¹ a pravdepodobne išli na pomoc roľníckemu oddielu, ktorý pôsobil v susedstve banských miest a nakoniec utrpel porážku medzi Kremnicou a Svätým Krížom.⁵² Baníci, ktorí sa zúčastnili na roľníckej vojne, ušli pred pomstou zemepánov do svojej rodnej zeme — na Moravu a odtiaľto sa ich po niekoľkých rokoch vrátilo do Banskej Štiavnice 179, do Banskej Bystrice vyše 200.⁵³

V rokoch pred r. 1525 vieme o viacerých baníckych pohyboch. Listina z r. 1521 spomína sprisahanie hodrušských baníkov, namierené proti Banskej Štiavnici, ktoré bolo v „minulých rokoch“;⁵⁴ list z r. 1525 spomína banícky pohyb spreď troch rokov čiže z r. 1522, tiež v Hodruši.⁵⁵ Avšak priamu súvislosť medzi povstaním r. 1525—1526 a hnutím predošlých rokov nemôžeme ešte dokázať, lebo v mestských spisoch neostali stopy po tajnom organizovaní baníkov v časoch pred štrajkom a povstaním. Opakujúce sa pohyby i tak svedčia o zlých životných podmienkach baníkov a o ich bojovom odhodlaní.

Pri oboznamovaní sa so spoločenskými pomerami pohronskeho banskeho kraja a s triednym bojom, ktorý sa tam odohrával, nemôžeme obísť otázku reformácie, vynárajúcu sa v tom čase v banských mestách. Na základe mimoriadne skromných historických prameňov, vzťahujúcich sa na túto otázku, možno konštatovať, že lutherská reformácia ako ideológia buržoázneho odboja proti rímskej cirkvi a proti feudálnej reakcii vôbec objavila sa v pohronskejších banských mestách na počiatku dvadsiatych rokov XVI. stor. R. 1522 zapísali sa prví študenti z Uhorska na wittenberskú univerzitu, medzi nimi Juraj Baumheckel z Banskej Bystrice. Popri iných prejavoch záujmu o Luthera poukazuje na šírenie reformácie aj to, že jeden z banskoštiavnických kaplánov r. 1524 kázal úplne v Lutherovom duchu; a už od jari 1522 pôsobil v Kremnici moravský rodák Konrád Cordatus, jeden z prvých kazateľov lutherskej reformácie v Uhorsku, ktorý ešte i v kázni prednesenej na budínskom dvore prudko napadol pápeža a kar-

⁴⁹ Molnár Erik, c. d., 181.

⁵⁰ Iványi Béla, *Oklevelek az 1514. évi pörlázadás történetéhez*, Tört. Tár 1904, 221—22.

⁵¹ OL., Arch. m. B. Štiavnice II. 493. List Kremnice datovaný 22. júna 1514 adresovaný B. Štiavnici: Iud sotva stačí na prácu v Banskej Bystrici a v Kremnici.

⁵² Johann Kachelmann, c. d., III, 141—142.

⁵³ Ernyei—Karsay, c. d., 808.

⁵⁴ OL., arch. m. B. Štiavnice II. 701.

⁵⁵ „... vor dray iaren haben sich gar fast gegen eu (er) h(orscafft entgrüest vnd haben die fúncken auffgyplossen: ... OL., arch. m. B. Štiavnice II. 376.

dinálov.⁵⁶ Tábor reformácie posilňovali aj tí baníci, ktorých Fuggerovci r. 1523 na základe z. čl. 39 presídlili do svojich podnikov v Uhorsku z Nemecka a Čiech, najmä z Kutnej Hory.⁵⁷ Štátne vrchnosti predbežne nevystúpili proti prívržencom lutherizmu, ba Konrád Cordatus a Ján Kressling, hlavní širitelia reformácie v banských mestách, požívali vraj priamo podporu kráľovnej Márie.⁵⁸ Za takýchto okolností na jar 1525 — ako sa bol žaloval banskobystriický farár na synode ostrihomskej diecézy — stalo sa katolícke náboženstvo v Banskej Bystrici predmetom všeobecného opovrhovania. Po tomto udaní nasledovalo vzápätí zatknutie kazateľov Cordatusa a Kresslinga, veľmi populárnych v kruhu remeselníkov a baníkov.⁵⁹

V tom istom čase krajiniská vláda a Thurzo-Fuggerov podnik začali omnoho vážnejší útok, ako boli všetky doterajšie, na životnú úroveň baníkov, aj tak už mimoriadne nízku. Vláda chcela katastrofálnej finančnej situácii štátu odpomôcť znehodnotením meny veľkého rozsahu: zo strieborných peňazí, ktoré už od r. 1521 obsahovali 75% medi, odobrala ešte v nich jestvujúcu väčšinu striebra a dva nové medené denáre vyhlásila za rovnocenné s jedným starým strieborným denárom. Na znehodnotení meny bola prostredníctvom pokladníka Alexa Thurzu zainteresovaná aj Thurzo-Fuggerova spoločnosť: podľa tvrdenia jej nepriateľov zarobila príležitostne 800.000 forintov.⁶⁰ Znehodnotenie meny vyvolalo v celom štáte veľkú drahotu, nedostatok tovaru⁶¹ a postihlo najmä baníkov žijúcich z námzdnej práce a odkázaných, pokiaľ ide o potraviny, na trh. Thurzovci a Fuggerovci sa však neuspokojili s ohromným ziskom vyplývajúcim zo znehodnotenia peňazí; z jednej líšky chceli stiahnuť dve kože a z nových peňazí polovičnej hodnoty chceli robotníkom vyplatiť toľko, koľko im prichodilo v starých dobrých peniazoch. Čiže reálnu mzdu baníkov chceli jednou ranou znížiť na polovicu.

Ako sme videli, mzda baníkov i predtým len-len že stačila zaistiť biedne živobytie. Zníženie reálnej mzdy na polovičku za takýchto okolností znamenalo, že ešte i baníci s najvyšším platom a pražiarci boli prinútení hladovať.

Baníci začali rozhorčený boj za zachovanie svojich životov. Robotníci všetkých mzdových kategórií sa zúčastnili na spoločnom boji za mzdy, ved' nehanebná ziskuchtivosť majiteľov baní im všetkým rovnako brala chlieb. Pretože príklad Fuggerovcov nasledovali aj ostatní banskí podnikatelia,⁶²

⁵⁶ Zoványi Jenő, c. d., 23—25.

⁵⁷ Ernyei—Karsay c. d., 755—758. a 808.; uvádza aj to, že pristahovalcov v Kremnici neradi videli, ale s o to väčšou radosťou ich prijala Banská Bystrica.

⁵⁸ Révész Imre, c. d., I., 50.

⁵⁹ Zoványi Jenő, c. d., 51—52.; *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából* (v ďalšom: E. T. E.) I., Budapest 1902, 202—203.

⁶⁰ Max Jansen, c. d., 173—174.; Molnár Erik, c. d., 178.

⁶¹ Carolus Wagner, *Analecta Scepusii sacri et profani*. II. Viennae 1774, 14.

⁶² Keď banskobystriický faktor Fuggerovcov Ján Ploss bol nútený urobiť baníkom ústupok, vo svojom liste píše štiavnickým mešťanom, že jednorázovým splnením požiadaviek baníkov „so wolle wir doch euch . . . in dissem wie es sich betzimpt ewern Hewern zu lonen kein zil noch moss gesetzt . . .“, čiže ak môžu, nech ani naďalej nerobia ústupky oprávneným požiadavkám baníkov. OL., arch. m. B. Štiavnice II., 641.

pripojili sa k pracujúcim Thurzo-Fuggerových baní aj ostatní robotníci banického kraja. Spoločné záujmy robotníkov celého banského kraja zaistili rozvíjajúcemu sa štrajkovému hnutiu veľký rozmach a priebojnú silu.

Robotníci banskobystrických medených baní povstali 19. mája 1525 a odmietli prijať mzdu v zlých peniazoch. Robotníci vystúpili ozbrojene a veľmi energicky; pri vyjednávaní vyhlásili, že pri vyčerpávajúcej a nebezpečnej práci sa z pol platu nemôžu uživiť a radšej prestanú dolovať. Rozhodné a jednotné vystúpenie dosiahlo úspech: banskí úradníci Fuggerovcov sa už na druhý deň, 20. mája, pokonali s robotníkmi pred banskobystrickou mestskou radou za prítomnosti zvolenského kastelána Mateja Hanyho.⁶³

O niekoľko dní, 2. júna, boli však baníci nútení znova začať štrajk kvôli platu. Štrajk vyvolalo to, že pre nedostatok tovaru a zdraženia, zapríčineného znehodnotením meny, za nové peniaze sa nedalo kúpiť toľko ako za staré. Preto baníci, odvolávajúci sa, že pracujú teraz práve tak ako predtým, žiadali plat v starých peniazoch. Iniciátormi a vodcami štrajkového hnutia boli haviari, ale po krátkom váhaní sa aj dozorcovia pripojili k požiadavkám haviarov. Úradníci Thurzo-Fuggerovej spoločnosti, vedení Jánom Plossom, boli prinútení znova vyjednávať s baníkmi. Pretože Ploss nechcel splniť ich požiadavky, baníci sa vyhrážali, že budú žiadať doplatok na plat a odškodné so spiatočnou platnosťou za 3 roky. Mestskí patricijovia sa snažili ako sprostredkovatelia odzbrojiť baníkov, avšak baníci nepustili: Ploss sľuboval zvýšiť plat pri každom forinte o 25, neskôr o 50 denárov, avšak takéto nepatrné zlepšenie mzdy baníci neprijali a žiadali plat v zlate ako kedysi. Nakoniec vyhlásili, že ak dostanú mzdu v starých peniazoch, ustúpia od ostatných požiadaviek, ak ich však chcú platiť novými peniazmi, odopru pracovať. Po odmietavej odpovedi Jána Plossa baníci usporiadane, v ozbrojenom útvere odtiahli pod švojimi zástavami za zvukov bubnov, utáborili sa za jedným vrchom a neboli ochotní ďalej priateľsky vyjednávať. Tým dosiahli, že Ján Ploss v záujme plynulej prevádzky banského podniku bol ochotný výslovne v tomto jedinom prípade platiť miesto jedného denára dva čiže starú mzdu, súčasne však v slávnostnom proteste vyhlásil, že toto robí len na násilné dožadovanie baníkov. Baníci po dlhej porade prijali pre tento jeden prípad ponúkanú mzdu a požiadali Plossa, aby v stredu po Turíciach (7. júna), totiž nasledujúci pracovný deň, dal konečnú odpoveď v tejto otázke, aby vedeli, čoho sa majú držať.

Po dosiahnutí dočasnej dohody asi 500 štrajkujúcich ozbrojených baníkov s trúbami a zástavami sa vrátilo, pred bránou vypálili z pušiek a v úplnom poriadku vtiahli do mesta. Na druhý deň, 3. júna, dostali podľa dohody mzdu, vybojovanú predošlého dňa.

V stredu po Turíciach, 7. júna, včas ráno baníci sľúbili prísť do práce len vtedy, ak im Ploss i naďalej bude dávať starú mzdu čiže dva denáre miesto jedného. Mestskí patricijovia sa zo všetkých síl snažili utíšiť banícke po-

⁶³ Listinu o dohode vydal Wenzel Gusztáv, *Magyarország bányászatanak kritikai története* . . . 170, vymeňajúc body dohody a bez udania archívneho označenia listiny. O udalostiach predchádzajúcich dohodu list banského úradníka Jána Plossa: OL., arch. m. B. Štiavnice II. 641.

vstanie; navrhovali, aby robotníci až do vyriešenia platovej otázky pokračovali v práci do 8—14 dní. Avšak toto ich úsilie ostalo bezvýsledné. Ján Ploss chcel niektorých baníkov nahovoriť na porušenie štrajku, ale medzi robotníkmi sa nenašiel štrajkolomec. Na otázku, či obyvatelia iných miest alebo štrajkolomci dovezení z cudziny budú pred nimi bezpeční, ak budú pracovať, baníci odpovedali, že oni veru nikomu nezakazujú, aby šiel do bane... Nakoniec po dlhom rokovaní baníci boli ochotní pracovať ešte 8 dní — do 15. júna a do toho času žiadali určitú odpoveď vo veci plátov.

Večer 15. júna pricestoval do Banskej Bystrice kráľovský komorník Mikuláš Thartzay s kráľovskými nariadeniami a s ozbrojeným sprievodom, aby umlčal hnutie.⁶⁴ Kráľovské nariadenie nepoznáme, ale na jeho obsah môžeme usudzovať podľa ozbrojeného sprievodu a podľa listiny kráľovnej Márie, vydanéj niekoľko dní predtým, v ktorej nariaďuje banským mestám, aby potlačili povstanie „priečacie sa božiemu prikázaniu“.⁶⁵

Teda o potlačenie štrajku baníkov sa postaral priamo kráľovský dvor napriek tomu, že Uhorsko prežívalo práve v tých mesiacoch ťažkú vládnu krízu. Nezávislosť uhorského štátu už po desaťročia vážne ohrozovala dobyvačná turecká ríša, ale v tieni tureckého nebezpečenstva jednotlivé kliky a skupiny vládnucej feudálnej triedy, zabúdajúc na všetko ostatné, ruvali sa o moc. V čase začiatku banskobystrického štrajku baníkov už bol veľmi citeľný nátlak más tzv. zemianskej strany na vládu barónov, ktorá bola pri moci. Po rozpustení krajinského snemu v Rákosi v máji r. 1525 zemani sa začali schádzať na hatvanský snem, hoci kráľ účasť na tomto sneme zakázal. Za takýchto okolností sa videlo potrebné priniesť určité obete, aby bola zachránená skupina barónov, ktorá bola pri vláde. A keď už sa mala obetovať čiastka tých, čo boli vo vláde, bolo treba hľadať pre kráľovskú pokladňu čo najvýhodnejšie východisko z vládnej krízy. Preto 21. júla zatkli budínskych úradníkov Fuggerovcov a hlavného pokladníka Alexa Thurzu pre zneužitie moci pri ražení peňazí a dali rozkaz kráľovskému hofmajstrovi, aby zabavil Fuggerovcom bane.⁶⁶ Masy ľudu pobúrené lúpežníckymi peňažnými machináciami Fuggerovcov, v Budíne a údajne súčasne aj v Banskej Bystrici prepadli a vyrabovali domy Fuggerovcov.⁶⁷ Kráľovský hofmajster Peter Korlátkovi prišiel do Banskej Bystrice 23. júna a na druhý deň zvolal na rokovanie zástupcov miest Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice a Kremnice a zástupcov Fuggerovcov.⁶⁸ V mene kráľa prevzal bez akejkoľvek náhrady bane so zariadením a so spracúvajúcimi podnikmi prináležiacimi k baniam. Avšak jeden z budínskych zamestnancov Fuggerovcov Ján Turnschwamb po rýchlom poslovi podal

⁶⁴ Podrobné opísanie rokovania so štrajkujúcimi baníkmi v záručnom liste banskobystrickej rady: Tört. Tár 1883. 78—84.; ozbrojený sprievod F r a k n ó i Vilmos, II. Lajos király számadási könyve, 1525. Magyar Történelmi Tár, XXII., 210.

⁶⁵ OL., Dl. 47. 616.

⁶⁶ Mon. Vat. II. rad. I., 225. Vystúpenie proti Fuggerovcom sa mimoriadne trápne dotklo pápežského nuncia, lebo pri zhabaní pokladov, ktoré sa našli v budínskom dome Fuggerovcov, vysvitlo, že i jeho svätosť pápež sa zamiešal do nie práve čistých machinácií Fuggerovcov.

⁶⁷ Jakob Strieder, *Jakob Fugger*... 127.

⁶⁸ OL., Dl. 47. 616.

zprávu Jánovi Plossovi o chystaných zákrokoch proti Fuggerovcom, takže v banských mestách sa nachodiacie cenné hnutelnosti odniesli do Krakova ešte pred príchodom Korlátköviho.⁶⁹ Nové povstanie baníkov v Banskej Bystrici, ktorých akcie namierené proti Fuggerovcom vyvolali strach o existenciu, udusil Peter Korlátkövi, opierajúc sa o kráľovskú moc; robotníckych vodcov dal zatknúť a uväzniť.⁷⁰ V ten istý deň sa pokúšal pokladník Ján Dóczy na základe kráľovského poverenia odzbrojiť banícke hnutie v Ban. Štiavnicí a v Kremnici. Aby podlomil sily vzbúrených robotníkov, v dohode s komorným grófom Bernardom Behem rozvrátil jednotu hnutia. Splnil požiadavku kremnických mínciarov, obnovil staré pracovné mzdy a tým oddelil mínciarov od povstaleckého tábora baníkov.⁷¹ Zamiešanie sa kráľovského hofmajstra a pokladníka olúpilo hnutie o vodcov a rozvrátilo jednotný front robotníkov rozličných zamestnaní, ktorí viedli mzdový zápas. Po jednom mesiaci úspešných akcií utrpelo banícke hnutie prvú porážku, jeho rozmach bol na krátky čas podlomný.

Pádu vlády sa nebolo možné vyhnúť ani obetovaním Thurzo-Fuggerovej spoločnosti. Kráľ uznal, že bude lepšie, keď sa osobne objaví na hatvanskom sneme, ktorý ešte nedávno prísne zakázal. Tu zhromaždená ozbrojená masa zemanov prinútila hlavných štátnych úradníkov, predovšetkým palatína Štefana Báthoryho, odstúpiť a miesto neho zvolila za palatína jedného z vodcov zemianskej strany Štefana Werbóczyho. Odvolávajúc sa na veľké škody, ktoré Thurzo-Fuggerova spoločnosť zapríčinila svojimi mnohými zneužitiami, snem nielenže potvrdil doterajšie kráľovské opatrenia, ale Fuggerovcov vypovedal aj z krajiny. Namiesto Alexa Thurzu hlavným pokladníkom sa stal Imrich Szerencsés, ktorý sľúbil kráľovi zo zhabaných baní Fuggerovcov obrovský dôchodok. Vo veci hodnoty peňazí hatvanský snem rozhodol, aby sa dva nové peniaze rovnali jednému starému peniazu a aby nové peniaze neboli horšie ako starý peniaz. Avšak toto rozhodnutie snemu ostalo práve tak len na papieri ako predchádzajúce alebo potom nasledujúce kráľovské opatrenia.⁷²

Mesiac po návšteve kráľovského hofmajstra Petra Korlátköviho znovu vidíme robotníkov banských miest štrajkovať. Cieľom štrajku bolo vybojovať pre každého, ešte aj pre nevyučených robotníkov a mladistvých, „dvojnásobný plat“ čiže starú reálnu mzdu. V tomto boji jednotne vystúpili robotníci podnikov patriacich eráru i mestským občanom.

Kráľ a kráľovná 24. júla osobitne dávajú úpravy vrchnostiam mesta Banskej Štiavnice, aby podnikli všetko v záujme znovuzačatia prác baníkov, aby ich nútili do práce podľa podmienok určených Petrom Korlátkövim, neposlušných však nech trescú stratou majetku a hlavy. Kráľovná Mária zvlášť kládla na srdce mestu, aby dovtedy na nijaký pád nevyhoveli požiadavkám baníkov, kým nenarazia nové mince. Ten istý deň kráľ a krá-

⁶⁹ J. Chr. Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer* I., Halle 1797, 202.

⁷⁰ Molnár Erik, c. d., 181.

⁷¹ Péch Antal, c. d., I., 115.

⁷² Zlý nový peniaz neprijali nielen banskí robotníci, ale ani žoldnierí v pohraničných pevnostiach. Mohácsi Emlékkönyv 1926, 87.

rovná vyzvali štiavnických a hodrušských banských majstrov, baníkov a robotníkov, aby ihneď zastavili štrajk.⁷³ Súčasne s kráľovskými listami prišiel do Banskej Bystrice protonotár Mikuláš Thuróczy a Ján Lengyel, hofmajster kráľovnej, aby poznačili pohyby, ktoré vznikali v banských mestách.⁷⁴

Zdá sa, že vrchnosti prinútili štrajkujúcich, aby začali prácu, lebo potom niekoľko týždňov nemáme doklady o pohybe baníkov. Ján Lengyel mal i osobný záujem na potlačení štrajku a na poškodení robotníctva, pretože on a obaja komorní grófi, Bernard Behem a Peter Bornemissza, dostali do prenájmu banskú urburu.⁷⁵

Avšak patricijom a ostatným, ktorí brali požitky z ťažkej práce baníkov, pokoj sa nevrátil. Mestské vrchnosti sa báli, že baníci rôznych miest sa nájdu v spoločnom boji a v akčnej jednote budú bojovať ďalej proti svojim vykorisťovateľom. Mesto Kremnica začalo koncom augusta vyšetrovanie medzi svojimi baníkmi, ale nenašlo nič také, čo by súviselo s hnutím štiavnických baníkov.⁷⁶

Je pravdepodobné, že i banícke hnutie malo vplyv na kráľovské opatrenie, ktoré zastavilo razenie nových peňazí majúcich polovičnú hodnotu starých peňazí, a nariadilo razenie peňazí rovnakej hodnoty, ako boli staré. Kráľovská rada rozhodla i o tom, aby sa všetky potraviny a tovar predávali za staré ceny, avšak tieto nariadenia sa neuskutočnili; tzv. staré denáre sa i potom rovnali hodnote 3—4 nových denárov.⁷⁷ Pretože neodpomohli ani znehodnoteniu peňazí ani neuspokojili mzdové požiadavky baníkov, banícke hnutie muselo nevyhnutne pokračovať.

V septembri 1525 došlo k spoločnému hnutiu v troch banských mestách, ktoré bolo väčších rozmerov ako všetky doterajšie hnutia. Utvorilo sa združenie banských robotníkov bansko-bystrických, banskoštiavnických a kremnických.⁷⁸ Zo 17. na 18. septembra, v noci z nedele na pondelok sa baníci vlámali do banskoštiavnickej väznice a tam uväznených väzňov násilím oslobodili. Komorný gróf Bernard Behem, pretože nedisponoval ozbrojenými silami potrebnými na potlačenie hnutia, okamžite sa ponáhlal na tvár miesta riešiť spor medzi baníkmi a mestom.⁷⁹

Proti zjednoteným silám združeného banského robotníctva troch miest

⁷³ OL., arch. m. B. Štiavnice I., 157, 158, II., 542, 822.

⁷⁴ OL., arch. m. B. Štiavnice II., 823.

⁷⁵ Péch Antal, c. d., I., 118. — Urbura je banská daň, platená v naturáliách alebo v peniazoch, je to 1/8 ťažby. Jurkovich Emil, c. d., 366.

⁷⁶ OL., arch. m. B. Štiavnice II., 672.

⁷⁷ OL., arch. m. B. Štiavnice II., 875.; KA, Dl. 47. 621. (vydal Szabó Dezső, *A magyar országyülések története II. Lajos korában*, Budapest 1909, 212—213.) Péch Antal, c. d. I., 115—116.

⁷⁸ OL., arch. m. B. Štiavnice II., 374: „Es ist vnns auch entzeigt wurden wie sie sich aus allenn dreyen stetenn sammetlich mitanander mit leib guett vnnd lebenn sollen verpinnden habn.“ — píše Banská Bystrica Banskej Štiavnici 22. septembra 1525. — K. A., arch. m. B. Štiavnice, II., 376.: „ain anikaikt mit den hayren yst geschechen, ym soll, wo sie sich vermessen haben, treulich payzusten vnnd sich gywalt zu retten“ — píše Jakob Z a n a c k e r, hodrušský kaplán štiavnickému richtárovi 23. sept. 1525.

⁷⁹ Tamže, OL II. 954.

spojili sa aj zúčastnení mešťania týchto miest medzi sebou.⁸⁰ Avšak spojenectvo mešťanov vonkoncom neznamenal takú silu, ktorá by bola schopná aj bez pomoci premôcť baníkov bojujúcich za spravodlivé mzdy. Komorný gróf radil preto mestám, aby dali baníkom, čo im patrí a aby boli ústupčivé dovtedy, kým sa nálada baníkov neupokojí.⁸¹

Z týchto rušných dní sa zachovali dva listy banskobystrických baníkov. Podpisy r.a obidvoch: „šafári, dozorcovia, rubači, uhliari, pražiari a všetci robotníci“ svedčia o jednotnom stanovisku robotníkov rozličných kategórií. V jednom z listov vyzývajú mesto Banskú Štiavnicu, aby zachádzalo so štiavnickými baníkmi kresťansky a nepoužívalo proti nim násilia,⁸² v druhom uisťujú hodrušských baníkov o solidarite banskobystrických robotníkov, vyzývajú ich, aby konali kresťansky, podľa evanjelia a odporúčajú do ich pozornosti, aby sa vyvarovali násiliu a nehrešili proti bohu a proti kresťanskému a božskému poriadku.⁸³

Obidva banícke listy sú písané tým istým rukopisom, pravdepodobne luteránskeho kazateľa. Obidva sa začínajú formulou, ktorú používajú stúpenici luterskej reformácie na začiatku kázne, tzv. apoštolským pozdravom: „Milosť a pokoj od boha, otca, pána nášho Ježiša, skrze nášho kazateľa“, príp. „milosť a pokoj od boha, pána, skrze nášho pána Ježiša Krista“ (1. Kor. 1, 3). Tieto listy vyvracajú tvrdenie protestantských cirkevných historikov, že len nepriatelia reformácie uvádzajú do súvislosti náboženské presvedčenie baníkov s ich hospodárskymi požiadavkami. Z týchto listov je jasné nielen to, že štrajkujúci a povstaleckí banskí robotníci boli stúpencami reformácie, ale i to, že ich náboženské presvedčenie hralo vážnu úlohu v hnutí.

O konci septembrového povstania pramene mlčia. Preto nevieme zistiť, či baníci zomknutí v združení dosiahli voľajaké výsledky. Koncom septembra navštívil banské mestá z kráľovho poverenia tekovský župan František Dóczy a v októbri kráľovský radca, komorný gróf Peter Bornemissza. O cjej cesty ich poverovacie listiny nehovoria; nie je vylúčené, že medzi ich úlohy patrilo aj potlačenie baníckeho hnutia.⁸⁴

Septembrovým povstaním sa skončila prvá etapa baníckeho hnutia. Toto obdobie charakterizujú k výsledkom vedúce štrajky, úspešné povstania a po dosiahnutí úspechov zásah feudálnych vrchností a potlačenie povstania. Na začiatku bojov pracujúci ľud jednotlivých banských miest stojí ešte osamotene proti štátnym a mestským vrchnostiam; tak májový štrajkový boj vybojovalo banskobystrické robotníctvo samotné, zomknuté do tajného združenia. V mzdových bojoch, preťahujúcich sa cez dlhé mesiace, vznikla vyššia forma bojovej organizácie a v septembrových bojoch bojovali už

⁸⁰ Tamže, OL II. 374.

⁸¹ Tamže, OL II. 375.

⁸² Tamže, OL II. 956.

⁸³ Tamže, OL II. 955. „... jr wolt also handeln, in euernm handell: dass do cristis vnnd ewangeliss werde: Szo euch don solt wýdere farnn gewalt szo tutt vnss kvndt: wyr wellnn fuer euch steen: mit allnn vnsern vermügnn: ýber dass seyť gepetnn alsz vnsszere brüder jr wolt gewalt nit prauchnn: wider gott: vnnd den kvnig: auch wýder dý gottliche ornuge: ...“

⁸⁴ OL Dl. 24. 193, 24. 194, 47. 625.

banskí robotníci, uhliari a pražiari troch banských miest, zomknutí v spojení. Iniciátormi a vodcami revolučného hnutia boli haviari, jeho ohniskami bolo stredisko podnikania Fuggerovcov — Banská Bystrica a Špania Dolina, ako aj Hodruša pri Banskej Štiavnici, ktorej obyvateľstvo celé desaťročia bojovalo proti vrchnosti štiavnických patricijov. Už v tomto prvom období hnutia hovoria cenné údaje o zakotvení sa reformácie v kruhu banských robotníkov.

Po septembrovom povstaní celé mesiace nedošlo k novším pohybom. Začiatkom decembra mali hodrušskí baníci schôdzku a žiadali, aby ich platili v drobných peniazoch. Pri tejto príležitosti vydané nariadenie komorných grófov banskoštiavnickej mestskej rade presne ukazuje zmenu v pomere síl od septembrových dní. Teraz niet ani slova o povolnosti; samotní komorní grófi pobádajú mešťanov, aby poškodzovali baníkov.

Hoci aj mešťania dávajú medzi sebou za jeden starý denár 3 nové, svojim robotníkom nech platia za jeden starý denár len 2 nové. A nech sa na nijaký spôsob neodvážia platiť baníkom v starých dobrých peniazoch, lebo ak to urobia, budú potrestaní ako buriči.⁸⁵

Tieto mesiace boli pre bansko-bystrických robotníkov mesiacmi zbierania síl. Podarilo sa im dosiahnuť, že 1. novembra 1525 potvrdil kráľ Ľudovít II. stanovy ich organizácie — spolku *Najsvätejšieho Tela Kristovho*. Na tomto potvrdení, ktoré pravdepodobne vyhovovalo požiadavkám baníkov, nič nezmenil protest mesta Banskej Bystrice, predložený 1. decembra 1525 palatínovi.⁸⁶

Na žiadosť kremnických robotníkov obrátili sa bansko-bystrickí robotníci 29. decembra listom na ostrihomského arcibiskupa v záujme prepustenia na slobodu dvoch uväznených kremnických luteránskych kňazov Konráda Cordatusa a Jána Kresslinga.⁸⁷ Onedlho na to prepustenie kazateľov na slobodu malo pravdepodobne vplyv na nový vzostup hnutia na jar 1526. Konrád Cordatus síce po svojom vyslobodení opustil navždy Uhorsko, avšak Ján Kressling sa vrátil do Kremnice. V tom istom čase vystúpil v Banskej Štiavnici moravský luteránsky kazateľ Simon Bernhard⁸⁸ a aj v iných banských mestách pôsobili šíritelia reformácie. V Španej Doline — stredisku ťažby medi pri Banskej Bystrici — to bol Filip Nicolai, ktorý bol neskoršie pre spojenie s baníckym hnutím upálený na hranici.⁸⁹

Nový rok 1526 zastihol ešte banské mestá v pomernom pokoji. Len nariadenie kráľa Ľudovíta II. z 22. januára, ktorým zakazuje, aby mešťania požadovali miesto jedného starého denára 3—4 alebo ešte viac nových denárov,⁹⁰ ukazuje, že peňažná otázka ešte nie je vyriešená, a preto dočasné mlčanie baníckeho hnutia nemôže dlho trvať.

Komorní grófi predbežne nerátali s novým vzrastom hnutia. V druhej

⁸⁵ OL, arch. m. B. Štiavnice II, 953.

⁸⁶ Jurkovich Emil, c. d., 105 a 379.

⁸⁷ E. T. E. I. zv., 227.

⁸⁸ List Ladislava Szalkaiho, ostrihomského arcibiskupa, na toto sa vzťahujúci zo 17. jan. 1526 vydal s nepresnými registami a chybným datovaním Karácsonyi János. E. T. E. I., 164. Originál: OL, A. m. B. Štiavnice II., 803.

⁸⁹ Zoványi Jenő, c. d., 61.

⁹⁰ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 313.

polovici februára 1526 sa domnievali, že je príhodný čas súdiť pre urážku veličenstva vodcov banských robotníkov, ktorých oddávna väznili, a v tomto zmysle poslali úpravu mestu Banskej Štiavnici.⁹¹ Obaja komorní grófi však nesprávne vystihli situáciu. K súdeniu vodcov baníckeho hnutia nedošlo. V prvých marcových dňoch vyšľahol plameň baníckeho hnutia ešte vyššie ako za septembrových udalostí minulého roku.

Ozbrojené povstanie vypuklo v prvých marcových dňoch r. 1526 v Banskej Bystrici. Jeho vodcami boli aj teraz haviari, ktorí si postavili po bok „nevzdelaný a prostý ľud“, robotníkov a nádenníkov a zjednotili ich v tajnom spolku, upevnenom prísahou. K povstaniu sa pripojil okrem pracujúcich troch banských miest Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice a Kremnice banskí robotníci susedných osád — predovšetkým Hodruše, ako aj čiastka mestských remeselníkov.⁹²

Ozbrojené povstanie vyvolalo predovšetkým to, že neplatili, resp. veľmi biedne platili mzdy robotníkov. Ako to štiavnickí a hodrušskí robotníci neskôr rozpovedali vo svojej žiadosti adresovanej palatínovi, s peniazmi sa robila ohromná úžera, za 100 starých dobrých peňazí dávali priemerne 300 nových zlých peňazí a za jeden zlatý dávali 400 kusov bezcenných peňazí. Kým pre znehodnotenie meny všetok tovar a najmä potraviny zdraželi, robotníkov platili čoraz nepravidelnejšie a čoraz bezcennejšími peniazmi, takže si už skoro nič nemohli kúpiť. Banskobystrický patricijovia zatiaľ využili núdznu situáciu robotníkov a doslova ich orabovali: z týždenných trhov vykázali mäsiarov a obuvníkov, ktorí bývali mimo mesta, a po odstránení konkurencie pýtali nezaplatiteľné ceny za mäso a krpce, pre baníkov nepostrádateľné. Štiavnickí patricijovia merali víno v hodrušskej krčme drahšie ako v meste a zabraňovali brachiálnou mocou, aby baníci kupovali víno za riadnu mestskú cenu a vyniesli si ho na svoje pracovisko — do Hodruše. Za osem mesiacov, ktoré uplynuli od prevzatia baní Fuggerovcov pod kráľovskú správu, banskí robotníci sa presvedčili, že kráľ ich vykorisťuje práve tak, ako to robili Fuggerovci a že úradníci kráľovskej komory nie sú o nič lepší ako úradníci Fuggerovcov. Ba baníci a nádenníci sa presvedčili aj o tom, že kým Thurzo-Fuggerova spoločnosť vo vlastnom, dobre premyslenom záujme zásobovala svojich robotníkov potravinami a tak si zaistila pozoruhodný dôchodok plynúci z vyživovania robotníkov, pričom ušetrila baníkov od platenia zlodejských cien mestského trhu, zatiaľ nemohúca komorná banská správa kráľa a kráľovnej vydala pracujúci ľud banských miest napospas nenásytnej ziskuchtivosti particijských ťažiarov. Nadto ešte vysvitlo, že na rozdiel od Thurzo-Fuggerovej spoločnosti komorná správa nie je schopná platiť robotníkov pravidelne ani tými najnižšími mzdami. V tejto situácii, keď „ich bieda a chudoba zo dňa na deň

⁹¹ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 935.

⁹² Stručnými prameňmi príčin a priebehu ozbrojeného povstania v marci r. 1526 sú hlásenie pápežského legáta, baróna Antona Burgia (Mon. Vat. II, rad I., 333—355.), „žiadosť štiavnických a hodrušských baníkov adresovaná palatínovi (KA., arch. m. B. Štiavnice, I., 160.), listina palatína Štefana Werbőczyho obsahujúca rozsudok (K a t o n a István, c. d. XIX. 579—588., resp. E. T. E. I., 251—256. a OL, arch. m. B. Štiavnice II., 975.) a na základe materiálu z banskobystrického archívu Jurkovich Emil, c. d., 379—380 a 422.

rástla a dosiahla už taký stupeň, že aj zachovanie ich životov sa stávalo otáznou", baníci siahli zas k prostriedkom ozbrojeného povstania.

Cieľom povstania bolo vybojovať poctivú mzdu, zabezpečujúcu ľudské živobytie. Povstanci žiadali nové peniaze v tej istej hodnote ako staré a odstránenie trhových cien, ktoré boli neprímerane vyššie. Žiadali, aby sa o banské stavby a údržbu strojov slúžiacich na odvádzanie banskej vody starali ťažiar a aby taktó zabezpečili štátu plynulosť ťažby a im samotným pracovnú možnosť. Hnutie banských robotníkov podporovali chudobnejšie vrstvy mestského obyvateľstva, predovšetkým banskobystrickí krajčír, garbiari, palieri a iní remeselníci.

Účasť plebejcov — remeselníkov na hnutí baníkov svedčí o tom, že v pohronských mestách diferenciácia spoločnosti už silne pokročila a nie bezvýznamný počet tvorili také remeselnícke živly, ktorým remeslo už nemohlo zabezpečiť živobytie.

Povstaleckí baníci, pražiar a stupári, ktorých počet — podľa informácií pápežského legáta — spolu so spojencami dosiahol 4000, útočili so zbraňami na Banskú Bystricu. Prerazili cez mestské hradby, prepadli a zabrali zámocký kostol, slúžiaci za skladište zbraní a odniesli stade aj jeden mažiar. Vtrhli do zasadacej siene mestskej rady, vnikli do domov a rabovali ich pivnice a byty. Vnikli aj do budovy kráľovskej komory a so zbraňou v ruke prinútili komorných úradníkov, aby im vyplatili dovtedy nie zvyklú, ale nimi požadovanú mzdu.

Ďalší priebeh povstania nie je jasný. Podľa zprávy pápežského legáta baróna Antona Burgia sa baníci opevnili v horách, ale „už na druhý deň sa pokojne, bez hockakej vzbury vrátili ku svojej práci". Naproti tomu listina obsahujúca súdny výrok palatína Štefana Werbőczyho konštatuje, že povstanci si ani nevšimli im niekoľkokrát adresované kráľovské listy; z tohto konštatovania možno usudzovať na dlhšie časové trvanie ozbrojeného povstania alebo aspoň na udržiavanie požiadaviek baníkov na stálom dennom poriadku.

O síle banického povstania svedčí, že na zprávu o povstaní komorný gróf Bernard Behem okamžite urobil opatrenie, aby ženám pracujúcim na štiavnickom Glanzenbergu dávali každú sobotu výplatu v dobrých peniazoch, aby na druhý deň mohli nakúpiť na trhu.⁹³ Keď ho potom v dňoch po povstaní vyhľadalo 30-členné posolstvo štiavnických a hodrušských baníkov a žiadalo prepustenie svojho druha Andreja Krámera, odsúdeného na smrť, komorný gróf sa neodvážil odmietnuť posolstvo a vyzval mestskú radu Banskej Štiavnice, aby odročila popravu, kým nepríde z dvora novšie nariadenie.⁹⁴ Peter Bornemissza, druhý komorný gróf, zhrozenej nad úspechmi ozbrojeného povstania, ponáhlal sa podať zprávu do Budína a v mene mešťanov a komorného úradu chcel požiadať kráľa o pomoc.⁹⁵

Na kráľovskom dvore prijali zprávy o udalostiach veľmi mrzuto. Bane napriek všetkým sľubom a boženiu nového pokladníka Imricha Szerencsésa doteraz nepriniesli komore závažnejší dôchodok, zato však tým viac sta-

⁹³ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 586.

⁹⁴ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 575.

⁹⁵ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 571. a *E. T. E.* I., 252.

rostí. Banská urbura, ktorú r. 1525 dali do prenájmu Jánovi Lengyelovi, Petrovi Bornemisszovi a Bernardovi Behemovi, nijako nechcela vynášať a ani s medenými baňami zhabanými Fuggerovcom nevedel si dvor poradiť.⁹⁶ Komorní úradníci nemali ani technické vedomosti ani obchodné skúsenosti a spojenia a dôchodok plynúci z výsledkov práce baníkov spreneverovali.⁹⁷ Výnos medených baní silne poklesol, produkcia striebra bola sotva vyššia ako polovica produkcie za Fuggerovcov.⁹⁸ Zatiaľ sa Fuggerovci zo všetkých síl snažili spôsobovať stále nové ťažkosti a na základe úplného úpadku komornej správy získať si späť bane v Uhorsku. Hlava fuggerovského domu Jakub Fugger vyhlásil krajine bojkot. Pomocou svojho krakovského faktora prekazil dovoz zásielky olova a cinku do Uhorska, v tom istom čase s pomocou svojich ľudí dal z krajiny vyviešť v Ružomberku uskladnené zásoby olova a medi. V dôsledku bojkotu bolo znemožnené vyvážanie medi vyťaženej v baniach, ktoré boli vtedy už pod kráľovskou správou, na zahraničný trh. Po vyjednávaní Jakuba Fuggera už nebolo možné vyvážať uhorskú meď cez Rusko a cez Krakov vedúcu cestu vývozu medi uzavrel koncom r. 1525 poľský kráľ, ktorý patril tiež do záujmového okruhu Fuggerovcov. Tak nadarmo predávala uhorská komora meď konkurentom Fuggerovcov, norimberskému Wolfovi Seldnerovi, resp. podniku Welser, bojkot namierený proti Uhorsku bol úspešný.⁹⁹ Ešte aj také hlasy sa ozývali, že v marcovom povstaní banksobystrického robotníctva mali prsty agenti Fuggerovcov.¹⁰⁰ Na uhorskom dvore znovu a znovu zakročovali v prospech Fuggerovcov pápež, cisár Karol V. a knieža Ferdinand Habsburský, ako aj poľský kráľ, ba cisár hrozil aj vážnou akciou.¹⁰¹ Takto sa kráľovský dvor čoraz viac zaoberal myšlienkou, že vráti bane Fuggerovcom.¹⁰²

Medzičasom sa dostala na denný poriadok aj reštaurácia barónskej vlády, ktorá padla v lete minulého roku. Členovia barónskej vlády sa už krátko po svojom páde pustili do znovuzískavania moci. Pod vedením Štefana Báthoryho pod rúškom náboženského spolku založili tzv. „spoločnosť dobrodružných“ a ich organizovanie, ktorého cieľom bolo privolať pád palatína Werbőczyho, pokročilo v marci 1526 natoľko, že do plánu zasvätili aj kráľa a kráľovnú. Zosadenie Werbőczyho chceli vykonať na sneme, zvolanom

⁹⁶ Péch Antal, c. d., I., 118.

⁹⁷ Napr. komorný gróf Bornemissza Péter „...so ein Ochsen Treiber gewest, der mit Ochsen hat gewust unzugehen, und zu Handeln — und nicht Bergwerken.“ Pamätný spis Turnschwamov, J. Chr. Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs*... I., 202.

⁹⁸ Tört. Tár, 1883., 95.

⁹⁹ Tört. Tár, 1883. 94. a Jurkovich Emil, c. d., 379. Meď, ktorá ostala v B. Bystrici, povstaleckí baníci speňažili na krytie svojich platov.

¹⁰⁰ Mon. Vat. II. rad, I., 334.

¹⁰¹ Hatvani Mihály, *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*, II, Pest 1858, 183. Podrobné opísanie novembrovej-decembrovej intervencie zahraničných vyslancov r. 1525: Marcza li Henrik, *Regesták a külföldi levéltárból*, Tört. Tár 1878, 452—457.

¹⁰² Možnosť návratu Fuggerovcov naproti tomu naplňal obavami banksobystrických ťažiarov a 6. februára 1526 už vopred protestovali proti nemu u palatína a spolu s ostatnými bankskými mestami i pred turčianskym konventom. Jurkovich Emil, c. d., 422.

na 24. apríla 1526. Na to, aby mohli „dobrodružní nerušene pripraviť vykonanie plánu, bolo treba Werbőczyho odstrániť z dvora. Výbornú príčinu na to poskytlo dvoru banskobysrické ozbrojené povstanie v marci r. 1526. Asi tri týždne po povstaní — 27. marca — kráľ Ľudovít poveril palatína Štefana Werbőczyho a novohradského župana Gašpara Ráskaiho vypátraním a potrestaním kacírov a povstalcov v banských mestách.¹⁰³ Werbőczy sadol na lep a v prvých aprílových dňoch sa vypravil do Banskej Štiavnice.

Werbőczyho návštevu chceli využiť aj komorní grófi aj občania banských miest vo svoj prospech; zastrájali sa za prítomnosti palatína a za jeho pomoci zúčtovať konečne s baníckym povstaním. Komorný gróf Peter Bornemissza už 3. apríla natešený písal Štiavničanom: príde palatín „a oslobodíme vás a všetky mestá od týchto zbojníkov“. Vyzval ich, aby sa prichystali, aby v prípade potreby mohli dať pešiakov, strelcov a kopijníkov.¹⁰⁴

Avšak zpráva o príchode palatína vzbudila v srdciach mestských občanov nielen radosť, ale aj obavu. Tešili sa, že feudálna štátna moc zúčtuje s ich nepriateľmi — baníkmi, ale súčasne sa ich chystal strach, lebo im zišli na um boje, ktoré cez desaťročia viedli za slobodu miest proti susednému zemepánovi, mocnému Františkovi Dóczyemu z Veľkej Lúče. Domnievali sa, že Dóczy sa z pomsty postaví na obranu baníkov proti palatínovi. Táto ich starosť sa však ukázala úplne neopodstatnená. Dóczy sa väčšmi bál ozbrojených búriacich sa baníckych robotníkov, ako nenávidel mestských občanov.

Starosti mešťanov však skoro rozptýlil novší list Petra Bornemisszu, v ktorom oznamoval mestu, že aj on je členom súdu, ktorý bude vyšetrovať otázku baníckeho hnutia. Komorný gróf vyzval preto mestskú radu, aby tajne spísali vodcov baníckeho hnutia a hlavy povstania podľa mien a zoznamov aby odovzdali jemu.¹⁰⁵

Zpráva o príchode palatína vzbudila veľký nepokoj medzi baníkmi. Banskobysrickí poslovia radili banským robotníkom ostatných dvoch miest, aby sa všetci vrátili do baní a aby nikdy viac nepovstali proti kráľovi.¹⁰⁶ Teda zpráva o blížiacom sa príchode palatína prestrašila krídlo baníckeho hnutia, ktoré bolo ochotné ustúpiť až po úplnú kapituláciu. Málo mohlo byť tých, čo boli inej mienky a azda až po odchode palatína vyslovili názor, „aby hrom udrel do palatína, tej beštie“.¹⁰⁷

Mestská vrchnosť urobila všetko, aby posilnila kapitulantskú náladu. Banskoštiavnický richtár a mestská rada zohrali odpornú komédiu na zavádzanie nešťastných baníkov. Vo vedomí, že palatín chce zúčtovať s povstalcami, len čo dostali Bornemisszov spomenutý list, ktorý ich vyzval udávať vodcov baníckeho hnutia, okamžite začali vyjednávať s baníkmi. Medovými slovami lákali do liečky štiavnických baníkov, sľubovali im, že podniknú v ich záujme, čo je možné, nech len vystúpia mestskí občania

¹⁰³ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 576.

¹⁰⁴ OL, DI. 47. 657.

¹⁰⁵ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 578.

¹⁰⁶ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 577.

¹⁰⁷ Arch. m. B. Bystrice 45. fasc. 55. t. (fotokópia v M. Tud. Akad. Történettudományi Intézet.)

a robotníci jednotne pred palatínom a nech zveria obranu svojich záujmov mestskej vrchnosti. Ba zablýskali pred nimi aj možnosťou, že im budú platiť mzdy v dobrých peniazoch. Ešte i na to dostali štiavnických zjednotených baníkov, aby napísali list, vyzývajúci ku kapitulácii, najbojovnejšej skupine bankských robotníkov — Hodrušanom, ktorých viedol istý predák Benedikt.¹⁰⁸

Takto zpráva o príchode palatína a s ňou súvisiace machinácie mestskej vrchnosti silne narušili rozmach banického hnutia, oslabili jeho silu. Ešte i najodhodlanejší baníci si dali nahovoriť, že palatín neprichádza do Banskej Bystrice vykonať hrdelný súd, ale aby vyšetril situáciu a aby vyniesol spravodlivé rozhodnutie. Ilúzia o spravodlivosti vzdialenej štátnej moci — ako to ešte uvidíme — sa strašne pomstila.

Kým baníci, skladajúci vieru v spravodlivosť a oprávnenosť svojich požiadaviek, dúfali v pokojné riešenie a práve od predstaviteľov feudálnej štátnej moci čakali spravodlivé rozhodnutie, utláčatelia baníkov, štátne, komorné a mestské vrchnosti sa dôkladne pripravovali na rozbitie hnutia.

Werbőczy je už 8. apríla na zvolenskom hrade a tu si vyzdvihuje u kastelána Mateja Hanyho pôžičku 150 frt v dobrých uhorských peniazoch a zaväzuje sa vrátiť pôžičku do 8. septembra v práve takých alebo podobných dobrých peniazoch a nie v medených.¹⁰⁹ Werbőczy a Hany, obaja odhodlaní nemilosrdne zúčtovať s baníkmi, pretože títo nechcú prijímať zlé bezcenné peniaze, medzi sebou obchodujú výlučne s dobrými peniazmi a nie s medenými. Werbőczy, ktorý o päť dní neskôr dal vešať baníckych vodcov, pretože neprijali zlé peniaze, sám si vyzdvihuje pôžičku v dobrých peniazoch a považuje za prirodzené, že zvolenský kastelán, ktorý tiež bude členom hrdelného súdu, žiadal splatiť pôžičku v dobrých peniazoch. To, čo je v obchodovaní medzi feudálnymi pánmi samozrejme a prirodzené, v prípade baníkov sa trestá smrťou.

13. apríla 1526 zasadal súd utvorený zo šľachty Zvolenskej stolice pod predsedníctvom Werbőczyho. Palatín bol zdanlivo nestranný. Vypočul zástupcov miest práve tak ako zástupcov baníkov. Mestá vyčítali, že spomedzi bankských robotníkov sa viacerí zaoberajú remeslami, najmä krajčírstvom, že vedúcich spolku Najsvätejšieho Tela Kristovho, slúžiaceho na podporovanie baníkov, volia bez súhlasu mestskej rady a teda vymaňujú svoju organizáciu spod dozoru patricijov-ťažiarov, peniaze z bratskej pokladnice spotrebúvajú na vlastné ciele a stále sa búria.¹¹⁰ Aj zástupci baníkov predniesli krivdy, ktoré ich stále nutkali do povstania. Ich boj za vyššiu mzdu a prácu, za lepší život bol úzko spätý s obranou výrobných síl a s vývojom ťažby.¹¹¹

¹⁰⁸ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 579.

¹⁰⁹ OL, Dl. 24. 277.

¹¹⁰ Jurkovich Emil, c. d., 380—381. Skutočnosť, že povstaleckí baníci peniaze svojej organizácie použili na svoje vlastné ciele, neskoršie mestská rada s nezakryvanou zlomyseľnosťou vyjadrila takto: „...das gelt vonn der Stat mit geweltiger hannd genumben... selber vnnder ain gestolln...“ Tamže, 412.

¹¹¹ Porovnaj so žiadosťou hodrušských baníkov, adresovanou palatínovi, ktorého obsah sme uviedli pri preberaní príčin marcového povstania. OL, arch. m. B. Štiavnice I., 160.

Werbőczy po vypočutí obidvoch strán začal „súdiť“. Opierajúc sa o ozbrojenú brachiálnu moc dal zatknúť a ihneď popraviť vodcov baníkov.

Pri tejto príležitosti vystavená listina obsahujúca rozsudok¹¹² po krátkom zhrnutí hlavných udalostí povstania konštatuje, že určité požiadavky baníkov sú oprávnené; predsa však nariaďuje potrestať ich ako odstrašujúci príklad, lebo „opovážlivým“ sprisaháním povstali proti svojim pánom a zomknutí v mase „chceli ich radšej nútiť ako prosiť“. Podľa mienky hrdelného súdu by síce všetci účastníci povstania zasluhovali smrť, berúc však predsa ohľad na to, že vodcovia „zavádzali“ masy, vyriekol ortiel smrti len proti vodcom povstania. Čiastka vodcov stihla ujsť na Moravu a ich „majetok“ zhabali. Pred inkvizitorsky horlivým Werbőczym vystaňovali sa aj luteránski kazatelia; Šimon Bernhard, ktorý na začiatku roku prišiel do rodného kraja — do Banskej Štiavnice, ušiel do sliezskeho Tešína a viac sa už neodvážil vrátiť do Uhorska.¹¹³ Ostatní povstalci, ktorých mestská a komorná vrchnosť neudala podľa mena a ktorí nezastávali v povstaní vedúcu úlohu, dostali milosť za týchto podmienok:

1. ak zrušia v budúcnosti svoje tajné spolky a sprisahania a nikdy viac sa nezúčastnia na takýchto sprisahaniach a povstaniach a nikdy nevystúpia so zástavami, vo vojenských útvaroch a za zvukov trúb a bubnov, aby potupili mešťanov alebo iných,

2. ak budú v budúcnosti poslušní kráľovi, kráľovnej, komorným úradníkom a mestským vrchnostiam,

3. ak navždy skoncujú s luteránskymi kacírmi a podrobia sa rímskemu pápežovi, ostrihomskému arcibiskupovi a mestským farárom.

Okrem toho zakázal palatín aj to, aby baníci vstupovali do mesta ozbrojení puškou alebo inou zbraňou; mohli so sebou nosiť len sekeru.

Konečne, hodrušských baníkov a iných robotníkov zaviazali povinnosťou „vo všetkom“ poslúchať členov štiavnickej mestskej rady a zakázali im, aby bez povolenia štiavnického richtára a rady hocikto spomedzi robotníkov

---

¹¹² Werbőczyho listinu obsahujúcu rozsudok prvý raz vydal K a t o n a (c. d. XIX., 579—588.), novšie vydanie *E. T. E. I.*, 251—256. Listinu, obsahujúcu rozsudok, odhliadnuc od častí vzťahujúcich sa výslovne na Banskú Bystricu — uvádzame na základe banskoštiavnického exempláru, (OL, arch. m. B. Štiavnice II., 975. Zlomok kráľovského prepisu listiny OL, Dl. 48. 302.) Prvá čiastka štiavnickej listiny obsahujúcej rozsudok, spoločná s banskobystričským exemplárom, je oniečo obšírnejšia — pravdepodobne K a t o n a, ktorý vydal banskobystričský exemplár, jednotlivé časti vynechal. Vynechané časti zdôrazňujú úlohu baníkov v povstaní, napr. v úvodnej vete „et ductu quorundam sectorum non sine grandi civium et inhabitatorum ipsarum civitatum sed et aliorum incolarum parcium istarum jactura et incomodo protacta et inagitata“, v tej istej vete zúčastnených výslovne vymenuje „ceteros scilicet laboratores et operarios“; koniec prvého bodu podmienok udelenia milosti na základe banskoštiavnického exempláru sa rozširuje o túto časť; „aut aliter vexillis sew banderijs erectis sonitu tubarum aut timpanorum in despectum et contumeliam civitatis aut aliorum turmatim incedere.“ Z vydania K a t o n u chýba aj časť vzťahujúca sa na spojenie medzi majstrami a baníkmi. „Ceterum quod sartores cerdones aliosque mechanicis artis magistros vel artifices de civitate ipsa Bistriciensis ad culturam montanarum aut aliter in medium eorum preter voluntatem et consensum iudicis et juratorum civium eiusdem civitatis Bistriciensis educere collocareque non presumant.“

¹¹³ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 640.

odvážil sa dotknúť, alebo udrieť na klopačku, ktorou zvolávali robotníkov na schôdzky.

Súdiaca šľachta sa však predsa necítila byť dosť silná na to, aby nespĺnila ani jednu z požiadaviek povstalcov. Bolo treba napraviť najväčšie zneužitia, ak len nechceli v blízkej budúcnosti zápasiť s novým, ešte rozhorčenejším baníckym povstaním. Preto palatín povolil, aby na banskobystrických týždenných trhoch mohli predávať mäso a krpce aj mäsiari a obuvníci bývajúcimi mimo mesta, aby baníci nemuseli platiť dvojnásobné ceny mestským mäsiarom a obuvníkom; nariadil preto aj banskoštiavnickej mestskej rade, aby ani v hodrušskej krčme nemerali víno drahšie, ako je jeho právoplatná cena. Aby rozvrátili spojenectvo banskobystrických remeselníkov a banských robotníkov, palatín zakázal, aby krajčír, garbiari, palieri a iní remeselníci išli bez povolenia mestských vrchností dolovať alebo chodili medzi baníkov.

Werbőczyho hrdelný súd urobil všetko, čo bolo v jeho moci, aby zničil banícke hnutie. Vodcov popravili, alebo ich prinútili emigrovať, robotnícke masy znovu podrobili panstvu kráľovských, komorných a mestských vrchností a vykorisťujúcej mašinérii katolíckej cirkvi, siahajúcej počnúc mestským farárom cez ostrihomského arcibiskupa až po rímskeho pápeža, ďalej odlúčili zákazmi od jednotnej masy banských a hutných robotníkov ich spojencov remeselníkov a majstrov a ťažký úder zasadili organizácii banskobystrických baníkov, spolku Najsvätejšieho Tela Kristovho.

Cirkevný charakter spoločnosti Najsvätejšie Tela Kristovho zachránil ju od rozpustenia, avšak palatín usúdil, že s jej majetkom sa „zle“ gazdovalo a peniaze sa obrátili na „svetské a naničhodné ciele“ (rozumej na povstanie), a preto ju postavili pod dozor mestskej vrchnosti. Zo štyroch kľúčov bratskej pokladnice dva museli byť od toho času u dvoch členov mestskej rady a len dva smeli ostať baníkom. Súčasne uložili spoločnosti povinnosť prispievať zo svojho majetku značnými sumami na rozličné cirkevné ciele.

Pravdepodobne v tejto súvislosti preskúmal Werbőczy obsah bratskej pokladnice a „zabudol pri sebe“ 1070 frt — ako to predniesli štiavnickí baníci r. 1535 kráľovskej komisii.¹¹⁴

Zastrašení baníci sa — podľa Werbőczyho slov — „dobrovoľne zaviazali“ dodržať podmienky uvedené v listine obsahujúcej rozsudok. Takto Štefan Werbőczy, kodifikátor privilégií feudálneho poriadku a bezprávneho postavenia roľníkov a robotníctva, po uvrhnutí uhorského roľníctva do „večného“ poddanstva krvavo potlačil prvé ozbrojené hnutie robotníctva v Uhorsku.

Werbőczyho poverenie znelo nielen na prenasledovanie povstaleckých baníkov, ale aj kacírov a tiež listina obsahujúca rozsudok sa obsírne zaoberá problémom lutherského kacírstva. Je teda oprávnená otázka, akú úlohu zastávala reformácia v povstaní banskobystrického robotníctva.

Podľa jednoznačného svedectva prameňov banskobystrické povstanie bolo sociálne hnutie, ktoré sa vyvinulo z mzdových bojov. Avšak v stredoveku, keď „cirkevné dogmy boli súčasne politickými zásadami a citáty z Biblie mali pred každým súdom moc zákona,¹¹⁵ keď cirkevné náboženské

¹¹⁴ Péch Antal, c. d., I, 117.

¹¹⁵ Fridrich Engels, *Německá selská válka*, Praha 1950, 36.

učenia pretkávali každodenný život tisícami nitiek a jestvujúce spoločenské zriadenie ovenčovali božskou svätožiarou, vtedy, „aby sa vyvolalo búrlivé hnutie, bolo treba myslieť máš, živým výlučne náboženstvom, predvídať ich vlastné záujmy v náboženskom rúšku“.¹¹⁶ Preto každé spoločenské a politické hnutie väčšieho rozsahu bolo v stredoveku nútené vziať na seba teologickú formu a teda súčasne sa nevyhnutne stávalo i náboženským kacírstvom.

Údaje pochádzajúce od samotných povstalcov, vzťahujúce sa na náboženské názory alebo požiadavky pohronského banského robotníctva z obdobia marcového povstania sa nám nezachovali. Korešpondencia mestských vrchností a komorných grófov, vzťahujúca sa na banícke hnutie, ani slovom nepoukazuje na kacírské názory povstalcov. Pretože z listov samotných bystrických baníkov zo septembra 1525 a zo žiadosti bystrických pracujúcich, napísanej koncom decembra r. 1525 v záujme vyslobodenia uväznených luteránskych kňazov, je luteránske kacírstvo banského robotníctva bez akýchkoľvek pochyb zjavné a marcové povstanie tak Burgio, ako aj Werbőczy pričítajú účinkom luteránskeho kacírstva; šetrné mlčanie mestských vrchností a komorných grófov svedčí o tom, že luteranizmus sa rozšíril nielen medzi robotníkmi, ale aj medzi mešťanmi. Všetko to, čo vieme o náboženskom živote pohronských banských miest pred r. 1526, podporuje toto konštatovanie. Známymi prívržencami luteránskej reformácie v banských mestách boli najmä kňazi, rehoľníci, patricijovia a poprední mešťania.¹¹⁷ Toto dokazuje aj pozvanie luteránskeho kazateľa Šimona Bernharda do Uhorska. Po tomto sa právom vynára otázka, či reformácia banského robotníctva bola ešte vždy luteránskeho charakteru a či už neprekročila prísne luteránsky, meštiansky smer reformácie.

Pramene spomínajúce aj náboženské vzťahy marcového povstania jednohlasne priznávajú luteránsku tendenciu hnutia. Pápežský legát, barón Anton Burgio, píše o povstalcoch, že „všetci sú nakazení prekliatym luteránskym kacírstvom“.¹¹⁸ Werbőczyho kráľovská poverovacia listina kladie za úlohu komisií vyslanej do banských miest potrestanie odpadlíkov a buričov, ktorí zavrhli bázeň pred božskými a ľudskými zákonmi a povstali proti mestským vrchnostiam a proti katolíckemu náboženstvu a kléru.¹¹⁹ Aj palatínova listina obsahujúca rozsudok hovorí o potlačení „luteránskej sekty a prekliateho kacírstva“ a o tom, že banskobystriční robotníci museli prisaháť, že sa „navždy vzdajú spomínaného luteránskeho kacírstva“.¹²⁰

Pápežský legát, kráľ a palatín teda jednoznačne hovoria o luteránskom kacírstve. Avšak všeobecne je známe Lutherovo stanovisko voči nemeckej roľníckej vojne, jeho postoj zatracujúci každé povstanie namierené proti svetskej vrchnosti a známe je aj to, že Luther už niekoľko rokov pred ne-

¹¹⁶ Fridrich Engels, *L. Feuerbach a završenie nemeckej klasickej filozofie*, Bratislava 1949, 53.

¹¹⁷ *E. T. E. I.*, 41—42, 57, 65, 177—178, 202, 203. Zoványi Jenő, c. d. 23, 25, 45—46, 61—62. Sóllyom Jenő, c. d., 21, 30—31, 49, 58—59. Alžbeta Göllnerová, c. d., 587—590 atď.

¹¹⁸ *Mon. Vat. II.* rad I., 334.

¹¹⁹ *OL*, arch. m. B. Štiavnice II., 576.

¹²⁰ *E. T. E. I.*, 253.

meckou roľníckou vojnou zradil revolučné ľavé krídlo reformácie. Keď teda údajne luteránski banskí robotníci štrajkujú a vykonajú ozbrojené povstanie, vôbec neprejavujú luteránsky postoj. Takto údaje prameňov zamerané na náboženské presvedčenie povstalcov protirečia skutočnosti ozbrojeného povstania, opísanej v tých istých prameňoch. Účastníkov banskobystrického hnutia nemôžeme teda považovať bez všetkého za luteránov, ani v tom prípade nie, ak by sa oni sami — nepoznajúc Lutherovu zradu — boli považovali za luteránov. Len keď budeme takto postupovať, budeme môcť sledovať cestu, ktorú nám ukázal Engels, ktorý radikálnu propagandu, späť s počiatkami roľníckej vojny, nehodnotí podľa toho, ako ju označili vo všeobecnosti stúpenci starej viery, ale na základe obsahu a charakteru.¹²¹ Aj v prípade banskobystrického povstania platí upozornenie sovietskeho dejepisca Smirina: „Už Zimmermann (ktorý pred sto rokmi spracoval v revolučnodemokratickom duchu dejiny nemeckej roľníckej vojny) právom upozornil na to, že katolícki kronikári pokladajú každý revolučný prejav za dielo Luthera a „luteránskej sekty“ a tak pripisujú luteránskej reformácii také idey a skutky, s ktorými táto nemala nič spoločného.“¹²²

Reformácia banského robotníctva sa bezpochyby vyvinula z luteránskej tendencie, avšak vývinom hnutia a jeho prerastaním do otvoreného povstania objektívne už prekonala sociálny program lutherizmu. Vo všeobecnosti zotrávajúcu kritiku spoločnosti lutherizujúcich kazateľov konkretizovali povstaleckí baníci podľa svojich záujmov a postavili ju do služieb svojho boja. Takto sa mohla premeniť lutherská buržoázna reformácia, ktorá vo svojich začiatkoch „nešla ďalej ako požiadavky skoršieho meštianskeho kacírstva, ale ani nevyhlúčila nijaký radikálnejší smer ani dobre nemohla¹²³ v pomeroch, v prirovnaní k nemeckým nevyvinutým, na plebejskú ideológiu baníckeho povstania.

Marcové povstanie banskobystrického banského robotníctva r. 1526 znamenalo veľký krok dopredu na ceste vývinu a organizovania plebejských živlov v porovnaní k májovému—júnovému hnutiu r. 1525, ba i k septembrovému r. 1525. Kým v máji r. 1525 ide iba o organizovaný pohyb banských robotníkov a v septembri o spoločné organizovanie pracujúceho ľudu troch banských miest, na jar r. 1526, okrem banských a hutných robotníkov a stupárov, postavili sa povstalcem po bok chudobnejšie vrstvy mestského obyvateľstva, krajčír, garbiari, paliari a iní remeselníci, ba aj obyvatelia menších okolitých osád a azda i roľníci. Slabou stránkou marcového povstania boli ilúzie o spravodlivosti vzdialenej štátnej vrchnosti, ktorá odzbrojila banícke hnutie práve vtedy, keď bola najväčšia potreba rozšíriť ho na ozbrojené povstanie, t. j. pri príchode palatína. Marcové a aprílové povstanie r. 1526 malo úspech i vo svojom páde: opatrenia listiny obsahujúcej rozsudok palatína, týkajúce sa predaja vína, mäsa a krpcev, dokazujú, že čiastke požiadaviek povstalcov bolo treba vyhovieť a najpoburujúcejšie

¹²¹ Porovnaj M. M. Smirin, *Narodnaja reformacija Tomaša Münzera i velikaja krestianskaja vojna*, Moskva-Leningrad 1947, 399.

¹²² M. M., Smirin, c. d., 248.

¹²³ Fridrich Engels, *Německá selská válka*, Praha 1950, 40.

zneužitia bolo treba odstrániť, ak nechceli vohnať ubiedených pracujúcich banských miest do ešte rozhorčenejšieho povstania.

Kým sa Werbőczy zdržiaval v banských mestách, na kráľovskom dvore sa vykonali všetky prípravy na povalenie vlády a na nastolenie moci Báthoryovcov. Ako už pred hatvanským snemom vystúpenie proti Fuggerovcom bolo predzvestou zmeny vo vláde, tak znovunadviazanie spojenia s Fuggerovcami uvádza pád Werbőczyho a reštauráciu barónskej vlády. Intervencia zahraničných mocností, predovšetkým zo strany pápeža a Habsburgovcov, si vynútila, aby závislá uhorská vláda, neschopná samostatnej politiky, začala vyjednávať s Fuggerovcami. Alex Thurzo, ktorý sa stal znovu hlavným pokladníkom, formálne vystúpil zo spoločnosti a ako poverenec štátu 16. apríla uzavrel s Antonom Fuggerom novú zmluvu. Podľa zmluvy, ktorá ďalekosiahle poškodila štát, Fuggerovci prenajali bane na 15 rokov za ročných 20.000 forintov. Množstvo striebra, ktoré mali odovzdávať, maximovali a tak vymanili časť produkcie striebra spod povinností výmeny; výmennú cenu stanovili veľmi výhodne pre Fuggerovcov. Konečne, štát sa zaviazal platiť takú obrovskú náhradu škôd za zhabanie baní, že Fuggerovci v skutočnosti dostali bane zadarmo, ba ešte uhorský štát im dlhoval 285.000 forintov.¹²⁴

Medzitým Werbőczy na spiatočnej ceste na hrade Dobrá Niva napísal banskoštiavnickej rade list, aby za jeden dobrý starý uhorský peniaz prijali od kohokoľvek dva medené peniaze,¹²⁵ v Novohradskej župe ešte vystavil záložný list na 600 forintov,¹²⁶ 23. apríla došiel do Budína, aby o deň neskôršie utekal nazad na svoje majetky na Slovensku, keď ako palatín padol a dostal sa do nemilosti pre neveru.

Avšak Werbőczyho pád neznamenal a nemohol znamenať obrat v politickom živote v Uhorsku. Za čias palatína Štefana Báthoryho sa situácia vôbec nezlepšila. Vnútorne nebezpečenstvo vyplývajúce z chaosu feudálnej anarchie ešte znásobilo nebezpečenstvo útoku zvonku. Rozkladajúca sa bezmocná štátna mašinéria nebola schopná zozbierať sily proti mohutnej mase tureckých vojsk, nastupujúcich do útoku proti Uhorsku. Vnútri šľachty sa odohrávali boje klík a frakcií po odstránení Werbőczyho a po nastolení Báthoryho moci práve tak ako dovtedy. Sily štátu, viac ako boje medzi klikami zemepánov, ochromilo to, že šľachta sa bála dať zbrane do rúk poddaných, aby sa roľníci neobrátili proti nim namiesto proti Turkom a nepomstili sa za ukrutnosti z r. 1514 — za krvavé potlačenie uhorskej roľníckej vojny. Šľachta sa bála opustiť aj svoje statky, počítajúc s tým, že za ich neprítomnosti roľníci znova povstanú. Takto nebolo v krajine takej ozbrojenej sily, ktorá by bola mohla zastať cestu podmaniteľským Turkom a obrániť samostatnosť Uhorska.

Popri rozklade feudálnej štátnej mašinérie a vzrastajúcom úpadku bezprostredná príčina banického hnutia — zlý peniaz — ostal i naďalej v obe-

¹²⁴ Molnár Erik, c. d., 178—179.

¹²⁵ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 580.

¹²⁶ OL, Dl. 24. 281.

hu.¹²⁷ V lete r. 1526 sa rozchýrilo, že budú raziť peniaze podobnej hodnoty, ako boli peniaze kráľa Mateja, ale v skutočnosti razili také zlé peniaze, že za jeden starý dobrý denár bolo treba dať 32 nových.¹²⁸ Pritom sa ani naďalej nestarali o riadne vyplácanie mzdy banských robotníkov.¹²⁹ Za takýchto okolností musíme považovať za samozrejmé, že baníci pokračovali vo svojom boji.

Koncom júla 1526 sa začala najväčšia a najlepšie organizovaná zrážka už viac ako 10 rokov trvajúceho banického hnutia so štátnymi a mestskými vrchnosťami. Vodcovia marcového povstania, ktorí sa uchýlili na Moravu, vrátili sa do Uhorska, zišli sa v Nemeckom Pravne, kde sa dohodli na ďalších podujatiach a nadviazali spojenie s baníkmi, ktorí ostali doma.¹³⁰ List zvolenského kastelána z 27. júla podáva zprávu o tom, že bystrickí baníci chcú znovu rozduchať plameň povstania v banských mestách. Niekoľko dní pred napísaním listu haviari a banskí robotníci vyrabovali dom banskobystrického katolíckeho farára.¹³¹ Súčasne aj v Banskej Štiavnici sa začali robotníci hýbať, ale tu nedošlo k násilným akciám. Na žiadosť mestských patricijov kráľovná Mária sa obrátila na baníkov listom, v ktorom im pripomína Werbóczyho hrdelný súd, a tým, čo medzi nimi rozduchávajú povstanie, vyhráža podobným trestom.¹³² Predbežne sa videlo, že hnutie baníkov sa obmedzí na Banskú Bystricu.

Banské mestá zvolali na nedeľu 5. augusta schôdzku do Kremnice, aby prebrali otázky súvisiace so znovu sa vzráňajúcim banickým hnutím, avšak pre neočakávané udalosti na žiadosť banskobystrickej mestskej rady zo schôdzky zišlo.¹³³ Banskí robotníci v piatok, 3. augusta v noci, začali v Banskej Bystrici verejné ozbrojené povstanie.

Vodcami povstania boli banskobystrickí robotníci „Casper de Lybetha, Egidius Vunedel, Valentinus Zimerman, Vitus Hamerschmidt, Andreas Kolár, Antonius Hopp, Egidius Kolb, Michael Dietrich, Beno Maslo cum fratre, Valentinus Lang, Tyrnavszky, Karneffl, Tzokorovszky, Ioannes Lanckusth, Hans Halupky, Gregorius Saufresser, duo Holtzappel, duo Kascha, Michael Prawn, Kosschan, Petrus Fulpauch, Michael Pittel, Tzygenpuchl, Iacobus Keler, Koczko, Stamber, Hansel Rossdieb, Matis, Andrea, Mathes Soffranko, Hauschka, Turnus, Gabriel de Lybethen, Georgius Radosth, Mathis Siegel, Hansel Striberny, Katzenhiren, Schuester apud Hopp, Michael Spaltenkayl, Hans Ochs, Hans Mayksner, Georgius Schwster, Balthazar Payerl, Andreas Kotzo et Hansel Fyxel”.¹³⁴ Na prepadnutí a vyrabovaní fary

¹²⁷ Podľa súčasných údajov Carolusa Wagnera, c. d., II., 145 500 zlatých starých peňazi sa rovnalo hodnote 1680 zlatých v nových peniazoch, 420 starým zlatkám odpovedalo 1260 nových, 200 starým 840 nových, 140 starým 420 nových.

¹²⁸ P é c h Antal, c. d., I., 120—121.

¹²⁹ Aj na Turíce r. 1526 bolo jedno banskobystrické posolstvo v Budíne, „der hewer lon wegen“ (kvôli banickým mzdám). Jurkovich, c. d., 422.

¹³⁰ Tamže, 382.

¹³¹ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 746.

¹³² OL, arch. m. B. Štiavnice I., 167.

¹³³ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 755.

¹³⁴ Jurkovich Emil, c. d., 423—424. Z listiny súdu tajného osobného kancelára zo dňa 16. augusta 1526, súdiaceho vodcov povstania.

sa zúčastnili len štyridsiati, tajný spolok baníkov však mal viac ako 200 členov.

Zdá sa, že povstanie 3. augusta bolo na základe ozrejmenej skúsenosti získaných v doterajších hnutiach výborne pripravené; Štefan Lang a haviar Pavel pripravili povstanie v Štiavnicí, kým Ján Staub a Štefan Lang vyzvali štiavnických banských robotníkov, aby sa spojili s hodrušskými baníkmi. V poverení štiavnických banských robotníkov Lenard Isopus vyhľadal robotníkov pracujúcich v bystrických medených baniach v Španej Doline a vyzval ich, aby obsadili v Banskej Bystrici zámocký kostol, aby získali tam uložené pušky a potom sa s nimi spoja Štiavničania.¹³⁵

Podľa zprávy v liste kremnickej mestskej rady, adresovanom kráľovnej Márii, „nevychovaní, bezočiví a buričskí banskí robotníci“ najprv sa mestu Banskej Bystrici „verejne vyhrážali vyplienením, prepadnutím a podpálením“, teraz skutočne „okrem niekoľkých domov... celkom ho vypálili a spustošili“. Banskobystrický richtár a členovia rady, „aby zachránili svoje životy, uchýlili sa do kostola a tam sa zdržiavajúc boli nútení, poľutovaniahodní, pozerat sa na požiar a na škody hodné zaplkania.“ Povstalci teda skutočne zaútočili na arzenál mesta — na zámocký kostol. Vystavali okolo neho drevené barikády a za strelby z pušiek a kuší z úkrytov útočili na patricijov, ktorí uviazli vo vnútri. Pritom rozhorčení baníci údajne zničili vodou poháňané banské diela.¹³⁶

Patricijom uviaznutým v zámockom kostole sa však nejako podarilo ostať v spojení s vonkajším svetom a už na druhý deň vyrozumeli o všetkom susedné mestá. „S bôľom Vám dávame vedieť, že v piatok v noci náš domáci nepriateľ, haviari a banskí robotníci, nás úplne vypálili a zničili. Aj váš život je v krajnom nebezpečenstve a ak nás nepoteší boh a vy a celé okolité veriace susedstvo pomocou a radou nás nezachránite, potom nám je koniec a domnievame sa, že potom príde rad na vás“ — písali vo svojom liste Štiavničanom.¹³⁷

V susedných mestách po zpráve o spustošení Banskej Bystrice prepukla panika. Mestská rada už tým súri kráľovnú, aby okamžite zasiahla, že keď pomoc nepríde rýchle, „všetci zahynú a hneď potom i my, chudáci, lebo až veľmi sa obávame, že sa neuspokojia len s Banskou Bystricou, ale ako odhodlaní a bezbožní ľudia, ktorí sa už aj nám verejne vyhrážali, prepadnú aj nás, orabujú a vypália ohňom“. Preto sa Kremničania necítili v bezpečí ani vo svojom múrom ohradenom meste a vo dne v noci boli na stráži, aby Bystričania neprehovorili aj ich baníkov a nezískali ich na svoju stranu.¹³⁸ Ešte aj vzdialenú Krupinu naplnila hrôzou zpráva o baníckom povstaní. Krupinskí patricijovia v liste adresovanom Banskej Štiavnici vyzývajú ostatné mestá k vzájomnej pomoci a podpore, „lebo nikto nevie, kedy a kde to vezme koniec“.¹³⁹

¹³⁵ Arch. m. B. Bystrice 45. fasc. 55. t.

¹³⁶ OL, Dl. 24. 320. Použitie barikád okolo kostola, pušiek a lukov: arch. m. B. Bystrice, 45. fasc. 55. t.

¹³⁷ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 213.

¹³⁸ OL, Dl. 24. 320.

¹³⁹ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 215.

Ohromný rozsah banskobystrického povstania dáva tušiť aj list Františka Dóczyho, hlavného župana Tekovskej župy, adresovaný banskoštiavnickej mestskej rade po zpráve o banskobystrických udalostiach. Dóczy vyslovuje predovšetkým presvedčenie, že Banská Bystrica v ich čase už nedosiahne svoj doterajší rozkvet. Dúfa, že nie je pravdivá zpráva, podľa ktorej už aj Banskú Štiavnicu stihol osud Banskej Bystrice. Kládie im na srdce, aby samotní mešťania vo dne v noci strážili mesto a nezverovali strážnu službu baníkom. On predpokladá veci ešte horšie a ešte väčšieho rozsahu; nech sa preto obrátia mestá o pomoc priamo ku kráľovi a kráľovnej; on sám je hotový prísť im na pomoc so všetkými silami stojacimi k dispozícii. Rýchly zásah považuje za veľmi dôležitý, lebo je obava, že využijú neprítomnosť veľkej čiastky šľachty, pre zlé peniaze sa aj roľníci pripoja k povstaniu a tak sa z banického povstania môže vyvinúť roľnícka vojna.¹⁴⁰

Na prenikavom úspechu, ktorého sa desili patricijovia susedných miest a župní feudálni páni, povstalci predsa nemali podiel. Banskú Bystricu síce podpálili, ale zámockého kostola a tam nahromadených zbraní sa zmocniť nevedeli. Možno, že pre toto zišlo z pripojenia pracujúceho ľudu susedných banských miest.

Banskobystrickí povstalci pýtali pomoc od štiavnických a kremnických baníkov, avšak závažnej podpory sa im nedostalo. Podľa priznania jedného zo zajatých povstalcov na pomoc im prišli z Kremnice len štyria, z Banskej Štiavnice len dvaja, títo poslední dvaja — Nebojsa a Tappen — prebehli z feudálneho vojska tiahnuceho proti povstalcom a teda mohli prísť až ku koncu povstania.¹⁴¹

Kráľ Ľudovít II., tiahnući do vojny proti Turkom, poslal 18. augusta z tábora v Báte pri Dunaji Benedikta Erdódyho, aby potlačil banické povstanie.¹⁴² Vtedy však už bolo povstanie porazené. Šľachta Zvolenskej stolice, na čele so zvolenským kastelánom Matejom Hanym, nastúpila, aby potlačila banskobystrické povstanie; možno, že im prišli na pomoc i susedné stolice podľa Dóczyho sľubu, okrem toho veľké sily postavila Banská Štiavnica, Kremnica a Lubietová. Kráľovná Mária poslala do banského kraja tajného osobného kancelára Mikuláša Thuróczyho.¹⁴³ Uhorská šľachta sa neobjavila na moháčskom bojisku, kde bolo treba bojovať proti pustošiacemu, výbojnému Turkovi, usilujúcemu sa o podmanenie uhorského ľudu zľ slobodu a samostatnosť vlasti, ale zato postavila v niekoľkých dňoch ohromné sily proti banskému robotníctvu, prinútenému povstať so zbraňou za svoje práva a živobytie.

Vážnou škodou nášho dejepisectva je, že o takmer dvoch týždňoch udalostí, uplynutých medzi vypuknutím povstania a jeho porazením, pramene hlboko mlčia; takto nevieme zistiť, či boli v Banskej Bystrici v tom čase pri moci povstalci, alebo či počas celého povstania trvali boje s mestskými patricijmi. O vyjednávaní s mestskou radou svedčí tá čiastka výpovede

¹⁴⁰ OL, arch. m. B. Štiavnice II., 214.

¹⁴¹ Arch. m. B. Bystrice, 45 fasc. 55 t.

¹⁴² F r a k n ó i Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 205, 2. pozn.

¹⁴³ OL, arch. m. B. Štiavnice I., 168.

jedného zo zajatých povstalcov, podľa ktorej „osočoval pánov zo zrady, lebo zničili bystrických baníkov“. Ostatné povstanie, na ktorom sa okrem baníkov zúčastnili aj iné plebejské živly mesta, krajčírski tovariši, obuvníci, tesári, bolo namierené nielen proti mestským patricijom, ale aj proti úradníkom Fuggerovcov. S obzvláštnou nenávisťou spomínali zajatí povstalci Juraja Mertza, jedného zo šafárov Fuggerovcov a pánov z mestskej rady, ďalej viacnásobného richtára, bohatého ťažiaru štiavnického pána Cherubína, ako aj bystrického a štiavnického mestského notára. O čase a podrobnostiach potlačenia povstania nevieme nič. Podľa úryvkov zo zápisnice vyhotovenej pri výsluchu zajatých povstalcov na mučidlách a podľa datovania listiny zo 16. augusta 1526, obsahujúcej rozsudok súdu tajného osobného kancelára, v ten deň alebo v predchádzajúcich dňoch porazili spojené sily šľachty a miest najväčšie plebejské povstanie v dejinách Uhorska pred Moháčom.¹⁴⁴

Mestskí patricijovia sa nemilosrdne pomstili na povstalcoch, ktorí sa im dostali do rúk. Dali ich mučiť a popravovať. Baníci, ktorí sa dostali do zajatia, vo všeobecnosti sa správali veľmi smelo, na mučidlách vypovedali skoro výlučne len o takých druhoch, o ktorých vedeli, že sa im podarilo ujsť.

Čiastka vodcov povstania, Michal Dietrich, Ján Holczappel, Saufresser, Hauschka, Ján Lankus a i., odišli znovu na Moravu. V meste Valašské Meziříčí ich však chytili a Bystričania poslali za nimi richtára Jána Hoppa a niekoľko mešťanov. Avšak Meziříčania — z príčin nám neznámych — chceli zachrániť baníkov, ktorí sa k nim uchýlili pred pomstou bystrických patricijov, Hoppa i s jeho spoločníkmi zatkli ako rukojemníkov a len po zdĺhavých preťahoch ich prepustili na slobodu. Nakoniec, na nariadenie kráľovnej Márie, museli mešťania z Valašského Meziříčí vydať baníkov-utečencov Bystričanom, podarilo sa im však horko-ťažko dosiahnuť, že medzi Bystričanmi a baníkmi-utečencami došlo k dohode: baníci sa zaviazali, „že sa viac neprevinia“; potom ich bystrická delegácia pustila na slobodu a vrátila sa bez nich do Banskej Bystrice.¹⁴⁵

Z hľadiska bojového rozmachu a vojenskej sily bolo augustové povstanie vrcholným bodom už druhý rok jestvujúceho baníckeho povstania. Avšak v rozhýbaných masách sa už ukazoval úpadok: hoci sa banskobystrickí plebejci znovu pripojili k banským robotníkom,¹⁴⁶ ani napriek dobrej príprave sa im nepodarilo preniesť povstanie na územie susedných banských miest. Tu sa ukázalo, aké závažné oslabenie znamenalo v dejinách baníckeho hnutia pôsobenie Werböczyovského hrdelného súdu: priam dekapitovalo hnutie v Banskej Štiavnici a v Hodruši, ktorá tiež stála na čele baníckych hnutí. Len čiastke vodcov banskobystrických baníkov sa podarilo ujsť a zorganizovať ďalšie povstanie.

Opätovné krvavé potlačenie hnutí banských robotníkov tvorilo smutnú paralelu s udalosťami r. 1514. Feudálne vrchnosti odzbrojili hrdinských

¹⁴⁴ Arch. m. B. Bystrice 45. fasc. 55. t.

¹⁴⁵ Alžbeta Göllnerová, c. d., 598.

¹⁴⁶ Ako vypovedal zajatý remeselnícky tovariš na mučidlách: „... was sie Heyer beschlossen und thun, das wolle er auch thun...“ („... čo sa haviari rozhodli robiť, chcel aj on robiť...“). Arch. m. B. Bystrice 45. fasc. 55. t.

baníkov, ktorí vedeli dobre narábať so zbraňou, zahubili alebo prinútili k úteku najlepších synov uhorského banského robotníctva. Pre sebeckosť a krátkozrakú politiku uhorskej feudálnej vládnúcej triedy a pre jej nenávisť voči pracujúcemu ľudu nemohlo sa zúčastniť na boji za našu nezávislosť na moháčskom bojisku nielen poddanstvo, ktoré jedine bolo schopné ubrániť vlasť, ale nemohol sa ho zúčastniť ani nepočesný, ale v boji otužilý oddiel uhorského robotníctva.

Mestskí patricijovia však po tom, čo baníkov opätovne nútili chopiť sa zbrane a siahnúť konečne k otvorenému povstaniu na obranu svojich práv a živobytia, neštítali sa obviniť ich z nevlastenectva. Kremnická mestská rada, ktorá podobne ako iné uhorské mestá použila všetky nedovolené prostriedky, aby sa vymkla spod platenia daní vyrúbených na cirkevné majetky v prospech boja proti tureckým podmaniteľom.¹⁴⁷ obviňovala banských robotníkov, že vedeli, že kráľ a šľachta tiahla do boja proti „veľkému nepriateľovi kresťanstva“ a túto príležitosť využili, aby povstali.¹⁴⁸ Tak teda mestskí patricijovia — a to je známy zjav — snažili sa odvrátiť pozornosť od vlastného nevlastenectva tak, že osočovali robotníkov.

Dohra baníckeho hnutia v rokoch 1525—1526 sa odohrala v auguste r. 1527 v Lubietovej. Prameň zachovávaajúci pamiatku týchto udalostí,¹⁴⁹ odvolávajú sa na list Lenarda Stöckela, ktorý pochádza približne z toho istého času, hovorí len toľko, že lubietovského kňaza a učiteľa 24. augusta 1527 upálili za živa, lebo neuctievali pannu Máriu.

Protestantské dejepisectvo XVIII. stor. uviedlo toto pálenie kacírov do súvislosti s baníckym pohybom, ktorý sa odohral r. 1527 v Lubietovej.¹⁵⁰ Podľa tohto lubietovskí banskí robotníci sa pokúsili vybojovať si povstaním mzdu, ktorú im už oddávna neplatili. Zhrozená banskobystrická komora požiadala o pomoc Jána Zápoľského a kráľ skutočne aj vyslal svojich komisárov (Michala Szobiho, Štefana Magócsiho a Gašpara Ráskaiho) a vojakov, aby povstanie potlačili. Ťdium povstania zvalil katolícky klérus na lutherizujúceho lubietovského kňaza Filipa Nicolaia, ktorý ešte predchádzajúci rok pôsobil v Španej Doline, a na učiteľa Gregoriho. Učiteľa a 6 lubietovských senátorov zatkli, kazateľa veriaci ukryli v horách, ale jeden z nich ho zo strachu vydal jeho prenasledovateľom. Po vyšetrovaní senátori boli prepustení na slobodu, učiteľa upálili vo Zvolene a kazateľa pri hrade na

¹⁴⁷ Kriskó Pál, *A körmöci régi kamara és grófjai*. Ért. a tört. tud. köréből. VIII. é. X., Budapest 1880, 52. a OL, Dl. 24. 318.

¹⁴⁸ OL., Dl. 24. 320.

¹⁴⁹ Petrus Petschius, *Malleus Peniculi Papistici...* Cassoviae 1612, 9 na základe záznamov r. 1611—1616, o niečo obšírnejšie textom opisuje udalosť *E. T. E.* II., 424.

¹⁵⁰ Toto údajné lubietovské povstanie prvý raz spomínajú protestantskí cirkevní dejepisci z XVIII. stor. Súčasné pramene alebo listinný materiál o povstaní nie je známy. Pretože lubietovský archív bol zničený a materiál archívov ostatných banských miest, vzťahujúci sa na r. 1527, sme nemali príležitosť prezrieť, nemôžeme určiť, či ide o variant banskobystrického povstania, ktorý vznikol na základe tradovania jeho dejín, alebo o ohlas pohybov predošlých rokov.

Dobrej Nive.¹⁵¹ Ak uvážime, že r. 1525 si Cordatus a Kressling odpykali za svoje luteránske zásady len niekoľko mesiacov väzenia a že Lórinč — tiež lubietovský farár, ktorý r. 1538 na navádzanie niektorých mešťanov kázal proti novému richtárovi a proti mestskej rade a tým vznietil v mestečku povstanie — dostal sa z toho s malým trestom na slobode a verejným odprosením,¹⁵² musíme priznať, že je tu určitá pravdepodobnosť, že upálenie duchovného Filipa Nicolaia a učiteľa Gregoriho nebolo len následkom ich neúcty voči panne Márii, ale predovšetkým ich účasti na baníckom hnutí.

Banskobystrické povstanie v rokoch 1525—1526, prvé ozbrojené hnutie robotníctva v Uhorsku, nerozšírilo sa mimo pohronských banských miest a ostalo izolované pre hospodársku zaostalosť krajiny. K pohybu sa nepripojilo — 12 rokov po krvavom potlačení roľníckej vojny v Uhorsku — ani poddanstvo. Avšak hrdinský boj pohronských banských miest proti vykorisťovateľom nebol predsa márný. V rokoch po povstaní sa napriek porážke situácia zlepšila. Podľa zistenia kráľovského komisára, ktorý tu bol r. 1535, baníkov platili v dobrých peniazoch a proti mzde — aspoň podľa výpovedí banských podúradníkov — nebolo sťažností. Aj vtedajší banskobystrický úradník Fuggerovcov, v čase augustového povstania r. 1526 na smrť hľadaný Juraj Mertz, tvrdil, že robotníkov platí v dobrých peniazoch, ale keď komisári odvážali peniaze, vysvitlo, že na jednu marku ide o 16 denárov viac, ako by bolo treba, teda predsa peniaze používané na výplatu miezd neboli bezchybné, i keď boli podstatne lepšie ako v časoch povstania. Stav baníkov zlepšilo aj to — aj keď nie so súhlasom vrchnosti —, že ťarchy cirkevného charakteru, ako na Božie Telo ku cti božej obetovaných ruďu a cirkevnú daň — dva denáre od forinta — neplatili od povstania r. 1525—1526.¹⁵³ Teda banícke povstanie — napriek jeho porážke — prinieslo určité výsledky. Otriaslo panstvo Fuggerovcov a kráľovských banských úradníkov, vymedzilo hranice vykorisťovania námezdných robotníkov, zaistilo bankému robotníctvu núdzne živobytie a tým umožnilo plynulosť ťažby, udržanie banskej prevádzky a ukázalo ľudu banských miest odhodlanie a silu baníctva. Hrdinský odkaz povstania slovenských a nemeckých banskobystrických baníkov dôstojne začína po stáročia vedené zápasy uhorského banského robotníctva za ľudský život a oslobodenie, naplňuje pýchou a povzbudzuje k ešte odhodlanejšej práci a ešte k hrdinskejšiemu zástoju dôstojných dedičov tohto odkazu — slovenských a maďarských baníkov s úspechom budujúcich socializmus, maďarskú a slovenskú robotnícku triedu a maďarský a československý ľud, ktorý sa na večné časy stretol v bratskom priateľstve.

¹⁵¹ E. T. E. II., 424. — Jonanes Ribini, *Memorabilia aug. conf. in Regno Hungariae*... Posonii 1787, I., 19—20. F a b ó András, *A magyarországi ág. h. evangélikusok tört. emlékei*, Pest 1871—1873, II., 184—185. a III., 274—275. — Z o v á n y i Jenő, c. d., 101.

¹⁵² E. T. E. III., 221, 227—228, 230.

¹⁵³ P é c h A., c. d., I., 156—157, 163 a 165.